

NARVIŠKOS KERAMIKOS STILIAI RYTŲ LIETUVOJE

DŽIUGAS BRAZAITIS

IVADAS

Rytų Lietuvoje neolitinės Narvos kultūros gyvenvietės intensyviai tyrinėjamos maždaug ketvirtį amžiaus. Per tą laiką sukauptas milžiniškas keramikos radinių masyvas, ypač didelės kolekcijos surinktos durpyninėse Kretuono ir Žemaitiškės gyvenvietėse (Girininkas, 1990). Kaimyniniuose regionuose taip pat tyrinėtos šios kultūros gyvenvietės su gausiais keramikos radiniais. Didelės Narvos kultūros keramikos kolekcijos taip pat aptiktos Šventojoje ir Sarnatėje (Rimantienė, 1979, 1996a, 1996b, Ванкина, 1970), Biržulio apyžėryje Vakarų Lietuvoje (Butrimas, 1982, Iršėnas, Butrimas, 2000), Lubano žemumoje Rytų Latvijoje (Юзе, 1979, 1988).

Keramikos radinių tyrinėjimai užima išskirtinę vietą neolito archeologijoje, nes pagal juos nustatoma paminklo kultūrinė priklausomybė, daugeliu atveju sprendžiama ir apie paminklo chronologiją, kontaktus su kitomis kultūromis. Narviškos keramikos aprašymams skirta nemažai vietos įvairiose mokslinėse publikacijose, tačiau aiškaus apibendrinto vaizdo, aprėpiančio narviškos keramikos variacijas ir raidą per visą ilgą šios kultūros gyvavimo laikotarpį ir arealą, šiaandien dar neturime. Problema glūdi ne tik gausioje, įvairioje ir neretai susimaišiusioje skirtingų laikotarpių medžiagoje, bet ir tyrinėtojų skirtingai suvokiamoje archeologinės kultūros sampratoje. Pavienių keramikos kompleksų skirtumai dažnai laikomi pakankamu pagrindu išskiriant nedideles atskiras archeologines kultūras, kurias reprezentuoja vos keli paminklai. Kaip pavyzdį galima paminėti grupę neolitinių kultūrų, išskirtų Dauguvos aukštupyje (Микляев, Мазуркевич, Заїцева, 1994). Mokslinėje literatūroje keramikos kompleksams apibrėžti naudotos įvairios siauresnės kategorijos. Vienos jų – kaip *Piestinės tipo keramika*, *Samatės tipo keramika* ir pan., – yra labai tampriai susijusios su konkrečiu paminklo medžiaga *in corpore*. Kitos, pavyzdžiui, *tekstilinė keramika*, *aktyoji keramika* ir pan., susijusios su konkrečiomis,

tačiau pavienėmis keramikos ypatybėmis. Apžvelgus ligšiolinius tyrinėjimus Narvos kultūros regione, rasime įvairiausių kultūrų, keramikos tipų ir grupių. Toks įvairus ir nepakankamai apibrėžtas keramikos kolekcijų traktavimas neleidžia vienareikšmiškai įvertinti Rytų Lietuvos narviškos keramikos kompleksų, šiai dienai pasiūlytų koncepcijų rėmuose.

Narviškos keramikos gausumas, atrodytų, atveriantis dideles tyrimų galimybes, taikant įvairius statistinius apibendrinimus, verifikuojant padarytas išvadas ir pan., iš tikrųjų yra rimtas tyrinėjimų kliuvinys, nes aprėpti didelį radinių skaičių, atsižvelgiant į visas jų ypatybes ir radimo aplinkybes reikalauja nepaprastai didelių laiko sąnaudų. Ankstyvajame šios kultūros tyrinėjimų etape ištirti keli dideli paminklai, kuriuose buvo susimaišiusi chronologiškai skirtingų laikotarpių medžiaga. Tuo metu neturint palyginimui atskirų kompleksų, šie paminklai laikyti vienalaikiais, o jų medžiaga naudota kaip etaloninė. Tokių paminklų keramikos įvairovė smarkiai apsunkino tolimesnius tyrimus, išskiriant keramikos raidos etapus. Sprendžiant apie keramikos radinių chronologiją, daturančiais kriterijais buvo laikomos atskiros keramikos indų ypatybės – puodų pakraštėlių pavidalas, ornamentikos elementai ir pan., kurie buvo taikomi atsietai nuo kitų keramikos bruožų. Taikant dialektinį keramikos raidos principą, buvo bandoma surikiuoti keramikos kompleksus chronologine tvarka, remiantis tam tikrų keramikos bruožų atsiradimu arba išnykimu. Pastaraisiais dešimtmečiais žymiai išaugus šaltinių bazei, išryškėjo akivaizdūs skirtumai reliatyviai vienalaikių gyvenviečių medžiagoje net ir pavieniuose mikroregionuose, jau nekalbant apie visą šios kultūros užimamą teritoriją. Pagal šiai dienai turimus duomenis sudaryti vieningą narviškos keramikos raidos grandinę nebeįmanoma.

Šiame straipsnyje bandoma įvertinti Rytų Lietuvos narviškos keramikos kompleksus įvedant naują kategoriją – *keramikos stilius*, – kuri iki šiol narviškos keramikos tyrinėjimuose nebuvo taikoma. Keramikos

stilius – tai pasikartojantis keramikos indų technologinių, morfologinių ir ornamentikos bruožų rinkinys. Vieno stiliaus keramikos kompleksai yra susiję chronologiškai ir geografiškai. Atskiro stiliaus gyvavimo laikotarpis vadinamas *stilistine faze*. Pagrindiniai stiliaus išskyrimo principai – būdingiausių keramikos kompleksų bruožų nustatymas ir jų pasikartojimas keliuose atskiruose paminkluose. Kiekvienam stiliui priskirtas pavadinimas, stengiantis, kad jis būtų, kaip įmanoma, labiau susijęs su iki šiol naudotais terminais, etaloniniais paminklais arba chronologija.

Keramikos stiliaus įvedimas ir taikymas turi akivaizdžių pranašumų palyginti su iki šiol naudotomis kategorijomis. Pirmiausia stilius apima tik keramikos radinius atsietai nuo visų kitų archeologiškai fiksuojamų gyvenviečių komponentų, todėl keramikos tyrinėjimai neperkeliami į archeologinės kultūros lygmenį. Keramikos stilius, panašiai kaip ir architektūros stilius, nėra uždara kategorija – galima stebėti stiliaus pokyčius laike ir erdvėje, kelių stilių susiliejimą ir pan. Tyrinėtojas laisvai gali manipuluoti stiliais išskirdamas naujus arba kelis jungdamas į vieną, negriaudamas nusistovėjusių kultūrinių schemų. Aiškiai apibrėžus stiliaus ypatybes, šią kategoriją patogiau vartoti kalbant apie keramiką pačiuose įvairiausių kontekstuose.

Šiame darbe nepretenduojama stilistiškai įvertinti visus narviškos keramikos kompleksus, tačiau tikimasi kad pasiūlytas tyrimų principas padės susiorientuoti nepaprastai gausioje ir įvairioje medžiagoje ir bus pritaikomas ir kitų regionų narviškos keramikos analizei.

NARVOS KULTŪROS SAMPRATA

Prieš pradėdamas kalbėti konkrečiai apie keramiką, reikia aptarti Narvos kultūros sampratą, kuri šios kultūros tyrinėtojų darbuose yra skirtinga. Ši problema yra bendra visuose miškų zonos regionuose, kai kalbama apie žvejų – medžiotojų bendruomenes neolite. Vieni tyrinėtojai yra linkę *archeologine kultūra* laikyti visais atžvilgiais labai panašius paminklus siaurame regione ir chronologiniame laiko tarpsnyje. Kiti – atvirkščiai, linkę jungti dideles paminklų grupes į vieną kultūrą per daug neatsižvelgiant į archeologinės medžiagos skirtumus. Abu šie požiūriai turi ir privalumų, ir trūkumų. Mažos kultūros paprastai išskiriamos ištyrus vieną ar kelis panašius paminklus, gana griežtai apibrėžiant būdingus bruožus. Ilgainiui atsiradus naujiems paminklams medžiaga nebeišsitenka nustatytuose kriterijuose, todėl reikia arba juos koreguoti, arba kurti naujas kultūras. Didelės kultūros jungia paminklus su labai įvairia medžiaga, todėl kartais net neaišku, kokiais kriterijais remiantis ji išskiriama apskritai.

Iki Narvos kultūros išskyrimo buvo manoma, kad bemaž visas Rytų Pabaltijys buvo apgyvendintas Šukinės – duobelinės kultūros bendruomenių. Narvos archeologinė kultūra išskirta daugiausia L. Janitso ir N. Gurinos pastangomis po kelių ankstyvojo neolito gyvenviečių Estijoje tyrinėjimų. Tai buvo tipiškas mažosios kultūros išskyrimas griežtai apibrėžiant keramikos ypatybes (Гурина, 1967, c. 173) ir įremintas ankstyvojo neolito chronologiniu laikotarpiu. Panašių nuostatų Estijos, Latvijos ir dalis Rusijos tyrinėtojų laikosi iki šiol. Vėlesnė keramika, nepriklausanti Šukinės – duobelinės keramikos kultūros ratui, kultūrinės priklausomybės požiūriu, vertinta labai įvairiai. Pagrindinis argumentas – atskirti ankstyvojo neolito paminklus į atskirą kultūrą, buvo šukinės – duobelinės keramikos pasirodymas, kuris, kaip manyta, užbaigė Narvos kultūros egzistavimą. Lietuvos neolito tyrinėtojai yra pasiūlę kitokią šios kultūros sampratą. Ištyrusi viduriniojo ir vėlyvojo neolito gyvenvietes su akytąja keramika Šventojoje, kurios chronologiškai yra vienalaikės su šukinės – duobelinės keramikos paminklais, R. Rimantienė priskyrė jas Narvos kultūrai. Vėliau gyvenvietės su panašia keramika buvo rastos ir tyrinėtos Biržulio ir Kretuono ežerų baseinuose, kurias tyrimų autoriai taip pat vadina narviškomis. Toku būdu Narvos kultūros chronologija buvo praplėsta iki pat bronzos amžiaus. A. Girininkas Narvos kultūrai priskyrė dar ir gyvenvietes, rastas Šiaurės Baltarusijoje ir Kaliningrado srityje Dauguvos aukštupyje, tuo pačiu žymiai išplėsdamas ne tik chronologinius kultūros rėmus, bet ir užimamą teritoriją (Girininkas, 1994). Šiame darbe bus laikomasi Lietuvoje susiformavusios Narvos kultūros koncepcijos, juolab kad šis požiūris pakankamai pripažintas kaimyniniuose kraštuose – Lenkijoje ir Skandinavijos šalyse.

Narvos kultūrą plačiosios koncepcijos rėmuose reiktų suvokti kaip kultūrų ratą, analogišką Šukinės – duobelinės keramikos arba Dnepro–Doneco (kuriam galima būtų priskirti ir Neolitinę Nemuno kultūrą) kultūrinėms bendrijoms. Per ilgą šios kultūros gyvavimo laikotarpį egzistavo daug grupių, kurios skyrėsi ne tik keramikos indais, bet ir daugeliu kitų archeologiškai fiksuojamų komponentų. Bendrų kriterijų, pagal kuriuos galėtų būti identifikuojama Narvos kultūra plačiaja prasme, liko nedaug. Galima tvirtai teigti, kad tai žvejų ir medžiotojų kultūra, kurioje pasisavinamojo ūkio formos vyravo iki pat bronzos amžiaus. Per visą savo gyvavimo laikotarpį narviška keramika liepinta organinėmis kilmės priemaišomis. Savo molio mase, taip pat ir ornamentika narviška keramika ryškiai skiriasi nuo kaimynystėje gyvavusių Šukinės – duobelinės keramikos ir Nemuno kultūrų. Pavieniuose chronologiniuose Narvos kultūros etapuose galima iš-

skirti žymiai daugiau ir konkretesnių ją identifikuojančių bruožų, apimančių ne tik keramikos, bet ir titnago, akmens, kaulo-rago inventoriaus ypatybes, gyvenviečių tipus, pastatų konstrukcijas ir kt.

Narvos kultūros paminklai iki pat II tūkst. pr. Kr. vidurio reprezentuoja tipiškus žvejų ir medžiotojų bendruomenėms būdingą palikimą. Vėlyvojo neolito pabaigoje Narvos kultūros gyvenvietėse atsiranda ženklų, rodančių gamybinio ūkio elementus (naminių gyvulių kaulai kultūrinuose sluoksniuose). Nepaisant to, bendra Narvos kultūros ekonominė struktūra kardinaliai nepasikeitė – zooarcheologinėje medžiagoje tebedominuoja medžiojamoji fauna ir žuvis, o didelę radinių dalį sudaro žūklės ir medžioklės inventoriūs. Tuo tarpu keramika, nors ir įgauna naujų stilistinių bruožų, tačiau iki pat bronzos amžiaus ryškiai tęsia ankstesnes tradicijas.

Pagal šią koncepciją Narvos kultūrai skirtini beveik visi neolito paminklai, kurių keramika liesinta organinės kilmės priemaišomis (kapotais augalais ir kriauklelėmis). Be narviškos keramikos, su tokiomis priemaišomis Lietuvoje sutinkama tik vadinamoji Dubičių tipo keramika, kuri tradiciškai skiriama Neolitinės Nemuno kultūros ankstyvajam etapui. Paskutiniųjų metų tyrinėjimai Pietų Lietuvoje parodė, kad Dubičių keramika nėra vienoda; kai kuriuose paminkluose šios keramikos bruožai yra daug kuo panašūs su ankstyvaisiais narviškais kompleksais. Latvijos ir Estijos paminkluose išskiriamos pavienės šukinės – duobelinės keramikos grupės su organinės kilmės priemaišomis molio masėje. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, Narvos 1-ojoje gyvenvietėje, kiti keramikos bruožai visiškai identiškai keramikai su mineralinėmis priemaišomis. Kitais atvejais tokia keramika kur kas savitesnė ir stilistiškai artimesnė tai, kurią mes vadiname narviška. Bandant įvertinti tokią keramiką kultūrinės priklausomybės prasme, matyt, neužtenka vien keramikos radinių analizės, kartu reiktų atsižvelgti ir į kitus archeologinės medžiagos (gyvenvietės tipo, titnago inventoriaus) ypatumus. Antra vertus, pripažįstant požiūrį, kad archeologinė kultūra yra tik archeologų sukurta sąvoka, naudojama tam tikroms pavienių paminklų bendrybėms apibrėžti, pati kultūrinės identifikacijos problema tampa nebeaktuali.

NARVIŠKOS KERAMIKOS BRUOŽAI

Pagrindinis stiliaus išskyrimo principas – būdingiausių keramikos bruožų nustatymas pavieniame komplekse ir šių kompleksų lyginimas. Kai panašus bruožų rinkinys sutinkamas keliuose kompleksuose, galima teigti kad kompleksai yra stilistiškai panašūs.

Labai svarbus uždavinys yra išskirti varijuojančius keramikos bruožus kompleksų lygmenyje, tai yra nustatyti tas savybes, kurios būdingos vieniems kompleksams, tačiau nesutinkamos kituose. Analizuojant narvišką keramiką buvo kreipiamas dėmesys į puodų gamybos technologiją, morfologiją ir ornamentiką.

Technologinės priemonės apima molio masės paruošimą, lipdymo būdus ir indų sienelių paviršiaus apdorojimą. Kaip jau kalbėta, narviškoje keramikoje naudoti tik organinės kilmės molio masės liesikliai. Dažniausiai naudotos kriauklelės ir kapotų augalų priemaišos, kurių pėdsakai vizualiai pastebimi šukių lūžiuose. Puodų šukių molio masės charakteristikos varijuoja priklausomai nuo priemaišų kiekio – vienuose kompleksuose šukės akytos dėl ertmių, susidariusių išdegus priemaišoms, kituose molio masė tanki, ertmių beveik nepasitaiko. Literatūroje galima rasti samprotavimų, kad naudoti ir kitokie liesikliai, pavyzdžiui, paukščių mėšlas (Jozė, 1988, c. 48), nors nelabai aišku, kaip buvo surenkamas pakankamas jo kiekis. Kai kuriuose vėlyvuose narviškuose kompleksuose randama šukių, kuriose pastebimos mineralinės kilmės priemaišos – smėlis arba šamotas (trupinta keramika). Tokios priemaišos narviškuose kompleksuose niekur nedominuoja, priešingu atveju vargu ar galima būtų laikyti tokią keramiką narviška. Vienuose kompleksuose naudoti tik vienos rūšies liesikliai, kituose – sutinkamos įvairios priemaišos.

Puodų lipdymo būdai tampriai susiję su puodo morfologija. Didelius narviškus puodus galima suskirstyti į *plonasienius*, kai sienelių storio vidurkis yra apie 7 mm ir *storasienius*, kai vidutinis sienelės storis yra 9–10 mm. Plonasieniai puodai turi akivaizdžių vartojimo privalumų, nes yra lengvesni, tačiau jiems kokybiškai pagaminti reikia specialių technologinių priemonių. Sprendžiant pagal turimą medžiagą, sienelės buvo ploninamos keliais būdais. Vienas iš metodų buvo sienelių ploninimas jau nulipdžius puodą naudojant vadinamąją *mentelės ir priekalo* techniką, kitaip tariant išplakant sienelės iki norimo storio, tuo pačiu šiek tiek padidinant indo tūrį. Tokiu būdu buvo išvengiama būtinumo rankomis formuoti plonas molio juostas, kas reikalauja specialių įgūdžių. Plakimo žymes identifikuoti pavyksta retai, nes dažniausiai puodo paviršius būdavo dar papildomai nulyginamas. Kitas ploninimo būdas – išgremžti nereikalingą sienelės storį kietu dantytu įrankiu. Po tokio išgremžimo sienelėse lieka tankus, labai reljefiškas brūkšniavimas, kuris nesunkiai atskiriamas nuo įprastų lyginimo žymių (2:13 pav.). Išvada apie tokį ploninimo būdą padaryta todėl, kad toks tankus reljefiškas brūkšniavimas pastebimas tik ant plonasienių puodų šukių. Be abejo, šiai technikai reiktų dar ir eksperimentinio patvirtinimo.

Reikia išskirti dar vieną plonasienių indų gamybos technologiją, kai iš karto formuojamos plonos molio juostos. Aiškiausiai ji pastebima tada, kai puodų sienelių paviršius padengtas plonų virvučių apvijomis. Neteko aptikti šios technikos, aprašytos mokslinėje literatūroje, todėl sustosime ties ja plačiau. Tyrinėjant Kretuono 1-osios gyvenvietės keramiką buvo atkreiptas dėmesys į šukes, kurių paviršius padengtas netvarkingais plonų lygiagrečių virvučių įspaudais. Tokį paviršiaus apdirbimą I. Lozė vadina *audinio ant lentelių* atspaudais (Лозе, 1979, c. 92–93), nepaisant to, kad audinio atspaudai dažnai sutinkami tuose pačiuose kompleksuose ir atrodo visiškai kitaip. Apvijos pastebimos ne tik sienelių paviršiuje, bet ir ant suplonintų jungimui juostų kraštų, kas reiškia, jog jos atsirado dar prieš sulipdant molio juostas. Pavyko rasti dvi sulimpančias šukes, kur apvijų atspaudai yra puodo sienelės viduje (8:4 pav.). Taip pat pastebėta, kad puodų pakrašteliuose kartais yra įspausti apvijiniai ornamentai, kurių apvijų tankumas atitinka paviršiaus apvijų tankumą (8:2, 11 pav.). Visa tai rodo, kad paviršiaus apdorojimui naudota lazdelė apvyniota plona virvute, kuria kočiojant molio juostos buvo suploninamos iki norimo storio. Paeksperimentavus paaiškėjo, kad tokiu būdu labai greitai galima gauti tolygiai plonas juostas, kurių paviršiuje lieka atsispaudusios apvijos. Apvijų atspaudai suteikia indui ir estetinį vaizdą, kitaip tariant atlieka ir ornamentikos funkcijas. Plonos juostos galėjo būti formuojamos ir panaudojant audinį. Rasta nemažai indų, kur audinio atspaudai yra ne tik ant išorinių indų sienelių, bet ir ant puodo briaunos ir viduje netoli pakraščio (9:4, 5 pav.). Tiesa, audinio atspaudų neaptikta ant jungimui suplonintų kraštų.

Plonasienės keramikos juostos buvo sulipdomos dviem būdais – vienos juostos kraštas suploninamas ir įleidžiamas į griovelį, padarytą kitos juostos krašte. Kitas būdas – kai juostų kraštai suploninami ir užlipdomi vienas ant kito. Dažnai sutinkamas ir tarpinis variantas, kai viena griovelio briauna paliekama gana ilga ir užlipdoma ant suploninto kitos juostos krašto. Storasienių puodų molio juostos buvo dažnai sulipdomos paprasčiausiai sujungiant juostų kraštus be jokių papildomų jų formavimo ypatumų. Tuose pačiuose kompleksuose dažnai sutinkami įvairūs jungimo būdai.

Neįprasta puodo pakraščio formavimo technika pastebėta Kretuono 1-osios gyvenvietės I komplekse. Išilgai perskilusių pakraštelių viduje pastebėti virvučių įspaudai, horizontaliai juosiantys indo kaklą. Virvutė buvo paliekama puodo pakraščelio viduje, jos vietoje po išdegimo lieka kiaurymė. Kituose kompleksuose tokio pakraščelio formavimo būdo neužfiksuo-

ta. Bendrai paėmus, technologiniai puodų lipdymo būdai ryškiai varijuoja kompleksų lygmenyje, todėl atskirų technikų panaudojimas yra vienas svarbiausių keramikos radinių analizės atributų.

Visuose didesniuose narviškos keramikos kompleksuose rasta remontuotų indų. Įskilusiame puode iš abiejų pusių greta plyšio buvo išgręžiamos kiaurymės, per kurias virvele surišama, taip išvengiama tolesnio skilimo. Plyšys ir kiaurymės buvo hermetizuojamos, užtepamos derva. Išsilaikę dervos likučiai rasti keliose Žemaitiškės 3-iojoje gyvenvietėje rastose šukėse. Nors panaši technologija sutinkama ir kitų kultūrų keramikoje, narviškuose paminkluose ji ypač dažna, N. Gurina tai laikė vienu iš būdingų Narvos kultūros bruožų (Гурина, 1967, c. 173).

Morfologiniai keramikos bruožai apima indų formas, pakraštelių ir dugnelių pavidalą. Indų pavidalas yra tiesiogiai susijęs su jų funkcinė paskirtimi. Visus indus galima būtų skirstyti į *didelius puodus*, skirtus maisto gaminimui arba atsargų saugojimui ir *smulkiuosius indus* – dubenėlius ir puodelius, kurie buvo naudoti kaip stalo indai arba laikyti nedideliems kiekiams kokių nors atsargų, pavyzdžiui, nuodams, dervoms ar pan. Puodai, skirti maisto gaminimui lengvai atskiriami pagal priekipimus, likusius ant vidinių indo sienelių. Ar buvo specialūs dideli puodai atsargų saugojimui, sunku pasakyti, nes neturime būdų, kaip tai nustatyti.

Rekonstruoti visą puodo pavidalą ir proporcijas pavyksta tik tuose paminkluose, kuriuose keramikos radiniai gerai išsilaikę. Pagal turimą medžiagą galima drąsiai teigti, kad narviški indai nebuvo labai įvairūs. Dominuojanti didelių indų forma – *plačiaangiai katilo pavidalo indai smailiu arba apvaliu dugnu*. Tik vėlyvuosiuose narviškuose paminkluose pradėti gaminti *puodai plokščiais dugneliais*. Puodų kaklelio profilis beveik visuose kompleksuose varijuoja – sutinkami tiesūs, lengvai atlošti arba šiek tiek užriesti į vidų kakleliai. Publikacijose, skirtose narviškai keramikai puodų pakraštelių pavidalui buvo skiriama daug dėmesio, pasiremiant R. Rimantienės sudaryta tipologija (*I, C ir S pavidalo pakraščeliai*, žr. Rimantienė, 1979, p. 120, 121). Vis dėlto reikia pripažinti, kad ryškesnių puodo pakraščio kaitos dėsningumų neišryškėjo. Daugumoje kompleksų sutinkama įvairiai profiluotų indų, todėl toks tipizavimo kriterijus tapo formalus. Kur kas svarbesnis pasirodė puodo briaunos pavidalas. Galima išskirti šiuos pagrindinius puodo pakraštelių tipus – plonėjantis, nusklembtas į vidų, lygus užapvalintas arba keturkampiškas, priplotas stačiakampio pjūvio, kartais net dėl priplojimo praplatėjęs į vieną ar abi puses ir nusklembtas į vidų. Pavieniuose kompleksuose dažniausiai dominuoja kuris nors vienas ar keli puodų briaunų tipai. Smailių ar apvalių dugnelių fragmentų

kultūriniuose sluoksnuose išlieka mažai; yra kompleksų, kuriuose dugnelių fragmentų visai nepasitaikė. Vėlyvuosiuose kompleksuose plokščių dugnelių fragmentų randama gausiai.

Smulkiuosius indus skirstome į du pagrindinius tipus. Ankstyvuosiuose kompleksuose randami *pailgi dubenėliai apvaliais dugnais*, o vėlyvuosiuose *maži apvalūs puodeliai plokščiais dugneliais*. Kitokie indų tipai – apskriti dubenėliai apvaliais dugnais, lėkštes primenantys indai rasti tik pavieniai ir laikytini narviškai keramikai nebūdingais.

Ornamentika yra vienas svarbiausių keramikos atributų. Ornamentika susijusi ne su funkcinė indų paskirtimi, o su menine tradicija. Kalbant apie akmens amžiaus puodų ornamentiką apskritai, į akis krenta didelis ornamentikos panašumas net labai toli geografiškai vienas nuo kito nutolusiuose paminkluose, kas iš esmės leidžia juos jungti į kultūras ir net svarstyti apie etninį bendruomenių bendrumą. Tai leidžia teigti, kad ornamentikos funkcija nebuvo grynai estetinė – tam tikri ornamentikos principai tapdavo norma ir buvo kartojami iš kartos į kartą. Tiesa, beveik visuose kompleksuose rasime ir indų papuoštų nusižengiant įsitvirtinusiems kanonams. Kartais tai paaiškinama kitų kultūrų įtaka arba tiesiog meniškios puošusio žmogaus prigimties pasireiškimu.

Sunku pasakyti, ar narviškos keramikos ornamentika turėjo kokią nors simbolinę prasmę. Remiantis etnografiniais duomenimis, daugelyje tradicinių bendruomenių namų apyvokos daiktų ornamentika atlieka ne tik dekoratyvinę funkciją, bet yra pripildyta ir simbolinės prasmės. Labai dažnai ornamentikos elementai turi savo pavadinimus, pavyzdžiui, zigzagas simbolizuodavo šikšnosparnį, rombas – skydą, trikampis – strėlės antgalį ir pan. Simboliai paprastai yra labai schematiški, nutolę nuo savo prototipo, todėl be žodinio paaiškinimo sunkiai atspėjami. Skirtingose bendruomenėse tas pats simbolis reiškia skirtingus dalykus, tarkim, zigzagas vienose bendruomenėse reiškė šikšnosparnį, kitose – jūrą, trečiose – kalnus ir t. t. (plg. Boas, 1955, p. 88–143). Rekonstruoti akmens amžiaus simbolių prasmę, neturint žodinių liudijimų, nėra jokių galimybių.

Narviškos keramikos puošyba yra labai įvairi, tačiau pažvelgus atidžiau, pastebimi tam tikri puošybos principų kaitos dėsningumai, kurie pasireiškia ne tik ornamentikos elementų panaudojime, bet ir ornamentikos kompozicijoje. Šiame darbe nesiekta aprėpti visos narviškos keramikos įvairovės, greičiau atvirksčiai, stengiasi išryškinti dominuojančius puodų puošybos principus kompleksuose, ignoruojant netipiškus, nors ir labai įdomiai papuoštus puodus. Beje, savo ornamentika išsiskirianti keramika labai dažnai patenka į

publikacijas, dėl ko susidaro kiek iškreiptas visumos vaizdas.

Ornamentų elementų nėra tiek daug, kaip atrodo iš pirmo žvilgsnio, jeigu per daug neatsižvelgtume į smulkius niuansus. Žemiau trumpai aptarsime pagrindinius ornamentikos elementus, sutinkamus narviškoje keramikoje.

Pirmoji didelė grupė – *įspaudėliai*, kai elementai įspaudžiami koku nors ornamentavimo įrankiu. Daugelyje narviškos keramikos kompleksuose šie elementai dominuoja. Pagal pavidalą įspaudėlius galima būtų suskirsti į tokius pogrupius:

- apvalios negilios duobutės, universalus elementas, sutinkamas daugelyje kompleksų. Būna įvairaus dydžio, kartais netaisyklingo pavidalo, primenančios mazgą;

- badytos smulkios duobutės, atliktos plonu smailiu ornamentavimo įrankiu. Šis elementas pavieniuose kompleksuose būna dominuojantis. Badytomis duobutėmis kartais imituojamas šukinis ornamentas;

- stulpeliai, pailgi stačiakampio pavidalo įspaudėliai, būdingi atskiriems kompleksams;

- pailgi įspaudėliai, būna įvairaus dydžio ir pavidalo. Šie elementai dominuoja vėlyvuosiuose kompleksuose.

Be išvardytų įspaudėlių, narviškoje keramikoje galima rasti ir kitokio pavidalo įspaudėlių – trikampių, pailgų dvigubų, *E* raidės pavidalo, plonų įkartėlių, žiedų, įspautų tuščiaaviduriu paukščio kaulu, ir pan., tačiau jie pasitaiko retai, todėl nėra svarbūs.

Antroji grupė – *šukiniai ornamentai*, atlikti dantų ornamentavimo įrankiu. Šukiniai įspaudai būna įvairaus ilgio, skiriasi dantukų skaičiumi ir tankumu. Šukinis ornamentas būdingas daugeliui Rytų Lietuvos narviškų kompleksų ir sietinas su Šukinės – duobelinės keramikos kultūros puodų puošybos tradicijomis. Vakarų Lietuvoje, kur šios kultūros įtaka jaučiama silpniau, šukiniai ornamentai naudoti retai.

Trečioji grupė – *virveliniai-tekstiliniai ornamentai*. Išskiriami tokie šių ornamentų pogrupiai:

- virvelės įspaudai, įspauti puodo paviršiuje įvairaus storio virvele. Virvutės įspaudai sutinkami tik vėlyvuosiuose kompleksuose;

- apvijinių įspaudų ornamentai, atlikti virvele apvyniotu ornamentavimo įrankiu. Šis ornamentas dažnai naudotas puodo pakraštėliui papuošti viduriniajame neolite;

- apvijų atspaudai, atlikti voliojant virvele apvyniotą lazdelę arba virvele apvyniotą lentelę lygiame paviršiuje. Pavieniuose kompleksuose apvijų atspaudai atsirado kaip molio juostų ploninimo padarinys. Sutinkami tik vėlyvuose kompleksuose;

- audinio atspaudai, taip pat dažniausiai sutinkami vėlyvuose kompleksuose. Kaip ir apvijų

atspaudai, jie gali būti laikomi indo paviršiaus apdirbimo pėdsakais.

Ketvirtoji grupė – *linijos*, įbrėžtos ornamentavimo įrankiu. Linijų ornamentai sutinkami ne visuose kompleksuose ir nei viename iš jų nėra dominuojantys.

Kitas svarbus keramikos atributas yra ornamentikos elementų *išdėstymo kompozicija*. Pagal komponavimo principus ornamento išdėstymą galima sugrupuoti į tris dideles grupes: juosiančias kompozicijas, geometrinės kompozicijas ir nenuoseklias kompozicijas.

Juosiamoji kompozicija laikoma tokia, kai ornamentikos elementai juosia indą horizontaliomis eilėmis. Tai universalioji kompozicija natūraliai pritaikyta prie puodo formos, todėl plačiai sutinkama ne tik narviškoje keramikoje, bet ir daugelyje kitų kultūrų. Juosiančias kompozicijas smulkiau galima skirstyti pagal eilių skaičių, tankumą, grupavimą, elementų pasvirimą ir pan.

Sudėtingesnės kompozicijos, kai elementai dėstomi ne horizontaliai arba ne tik horizontaliai, tačiau išdėstyti taisyklingai (pasikartojančia tvarka aplink visą indą), pavadinti *geometrinėmis kompozicijomis*. Tokių kompozicijų narviškoje keramikoje yra labai daug ir įvairių. Geometrinės kompozicijos smarkiai varijuoja net pavieniuose kompleksuose, todėl smulkesnis jų skirstymas bent šiuo metu atrodo prasmės neturėtų.

Kai aiškesnės ornamentikos elementų tvarkos nėra, tokios kompozicijos vadinamos *nenuosekliomis kompozicijomis*. Jos būna sudarytos iš smulkių duobučių ar įspaudėlių. Dažniausiai – tai nutrūkstančios elementų eilės. Neretai elementai išdėstyti nedidelėmis grupelėmis lyg vaizduojančios kažkokius simbolius. Kartais elementų grupės sudaro figūras, primenančias stilizuotus gyvūnų ar žmonių atvaizdus, tačiau neabejotinai atpažįstamų atvaizdų randama labai retai.

Puodų pakraščių briaunos dažniausiai ornamentuotos tuo pačiu elementu, kaip ir išorinė pusė. Kai kurie briaunos puošybos elementai pavieniuose kompleksuose buvo ypač pamėgti ir naudojami nepriklausomai nuo sienelių puošybos. Viduriniajame neolite dažnai būdavo puošiama apvijiniu ornamentu, vėlyvajame neolite – plonais virvelių įspaudais, įspausiais skersai briaunos. Plokščiadugnių puodų dugnai dažnai taip pat būdavo papuošiami tuo pačiu elementu, kaip ir sienelės. Elementai ant puodo dugno būdavo išdėstomi eilėmis, koncentriniais ratais arba nenuosekliai. Kiekviename komplekse būna ir neornamentuotų indų, kurių santykinis skaičius yra svarbus.

Tolimesni narviškos keramikos tyrimai, matyt, leis išskirti ir daugiau varijuojančių keramikos bruožų kompleksų lygmenyje. Perspektyvūs galėtų būti petrografijos tyrimai, leidžiantys tiksliau įvertinti molio

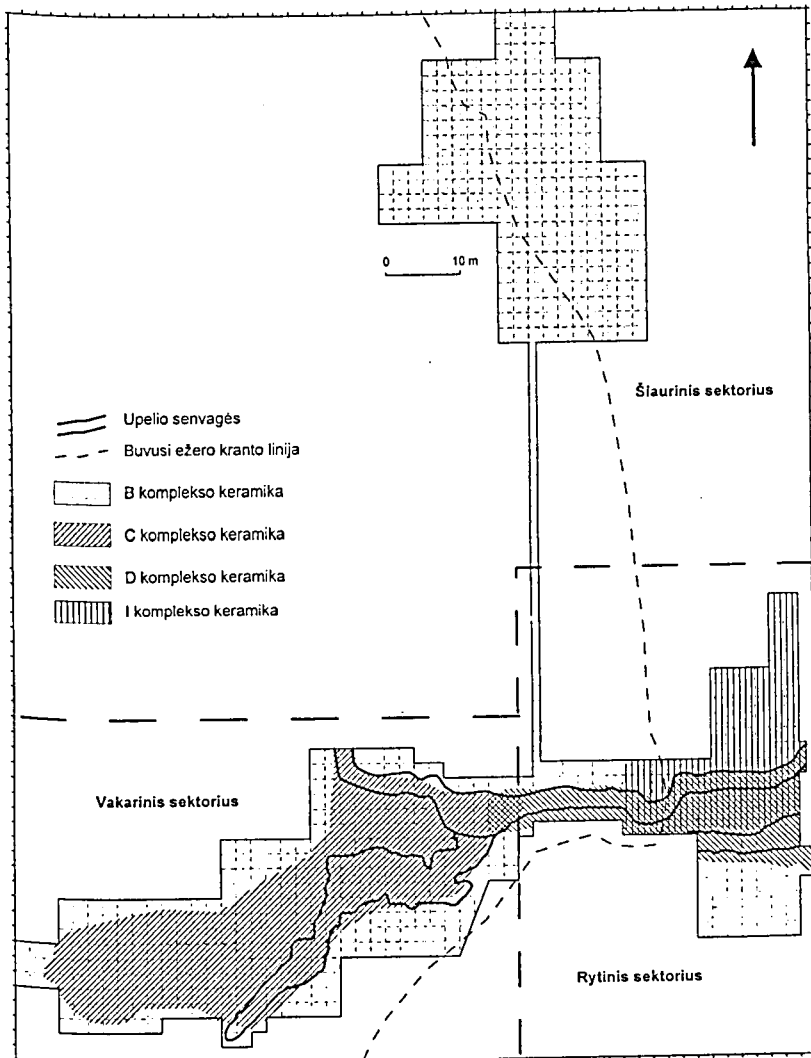
masės sudėtį. Trasiologiniai ornamentikos tyrimai leistų nustatyti naudotus ornamentavimo įrankius. Eksperimentiniai puodų lipdymo ir panaudojimo tyrinėjimai leistų tiksliau įvertinti naudotas technologines keramikos gamybos priemones.

NARVIŠKOS KERAMIKOS STILIAI

Kaip minėta, keramikos stilius išskiriamas tuomet, kai panašus įvairių keramikos bruožų rinkinys sutinkamas keliuose skirtinguose keramikos radinių kompleksuose. Šioje tyrimų stadijoje nemažai priklauso nuo pačių keramikos kompleksų homogeniškumo. Dalyje tyrinėtų gyvenviečių yra susimaišiusi kelių laikotarpių medžiaga, todėl pavienių kompleksų, reprezentuojančių vieną apgyvendinimo laikotarpį, išskyrimas yra svarbus uždavinys. Kompleksų išskyrimui nepakanka vien tipologinės radinių analizės. Būtina atsižvelgti į planigrafinį radinių pasiskirstymą tyrinėtame plote, ir stratigrafinę jų padėtį.

Rytų Lietuvoje šiuo metu išskirta 13 keramikos kompleksų iš kurių tik kelis galima laikyti viena laikais. Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje yra išskirti 4 narviški keramikos kompleksai (1 pav.). „Švariausių“ laikytinas C kompleksas vakarinėje tyrinėto ploto dalyje. Gyvenvietė buvo įsikūrusi smėlėtame ežero atabrade. Ją iš šiaurės ribojo upelio vaga, o iš pietryčių – to paties upelio senvagė, kuri buvo naudojama buitiniams atliekoms išmesti. Šioje teritorijoje medžiagos iš kitų chronologinių laikotarpių neužfiksuota. Rytiniame sektoriuje išskirti du kompleksai. D komplekso keramika rasta upelio senvagės dugne. Gyvenvietė greičiausiai buvusi kairiajame upelio krante, kur vėliau sunaikinta ariant. Dešiniajame upelio krante, smėlio kalvelėje išskirtas I kompleksas, kuris chronologiškai yra labai artimas ar net vienalaikis C kompleksui. Šiauriniame sektoriuje rasta narviška keramika buvo laikoma vienalaikė ir išskirta į B kompleksą (Girininkas, 1990). 1996 m. atnaujinus tyrimus šiame sektoriuje, remiantis stratigrafijos, planigrafijos ir tipologijos duomenimis, išskirtos kelios skirtingos chronologijos keramikos grupės (7, 10 pav.). Tyrinėtas plotas šiauriniame sektoriuje apėmė aukščiausią ežero pkrantėje esančios smėlio kalvelės dalį. Ši vieta buvo labai patogi įrengti stovyklavietėms ir gyvenvietėms, todėl joje buvo apsistota daug kartų. Narviška keramika šiame sektoriuje reprezentuoja visus žinomus šios kultūros chronologinius tarpsnius. Tiksliai nustatyti, kiek kartų šioje vietoje buvo apsistota, vargu ar įmanoma, nes medžiaga yra mechaniškai susimaišiusi.

Iš penkių žinomų Žemaitiškės pievos gyvenviečių plačiau tyrinėtos yra pirmosios trys (Girininkas, 1990,

1 pav. Kretuono 1-osios gyvenvietės narviškos keramikos kompleksų paplitimas tyrinėtame plote. Autoriaus brėž.

1994). Labai vienoda yra 2-osios gyvenvietės keramika, siejama su polinės konstrukcijos statiniu. Kartu rasta šiek tiek keramikos, susijusios su anksčiau gyvenvietės vietoje buvusiomis žvejybinėmis uztvaromis. 1-osios ir 3-osios gyvenviečių radiniai nevienalaikiai, pavienių kompleksų išskyrimui reikėtų atlikti papildomus tyrimus.

Kretuonių 1-ojoje gyvenvietėje rasta iš pažiūros vieno laikotarpio medžiaga, tačiau šioje gyvenvietėje ištirtas tik nedidelis plotelis. Papiškių 4-ojoje durpyninėje gyvenvietėje išskirtas iš pažiūros vienalaikis narviškos keramikos kompleksas. Tiesa, dėl labai prasto keramikos išlikimo, kompleksas nepakankamai reprezentatyvus.

Spręsti apie kompleksų vienalaikiškumą smėlinėse gyvenvietėse visuomet sunku, nes tokiuose paminkluose nebūna stratifikuotų sluoksnių, o planigrafinė

analizė dėl riboto radinių skaičiaus neefektyvi. Iš žinomų 4 smėlinių gyvenviečių vienodžiausia atrodo Žeimenio ežero 1-osios gyvenvietės keramika. Jaros 1-ojoje gyvenvietėje narviškos keramikos rasta nedaug, kartu buvo rasta rutulinių amforų ir šukinės duobelinės keramikos. Jaros 2-ojoje ir Pakretuonės 1-ojoje gyvenvietėse narviška keramika greičiausiai nevienalaikė.

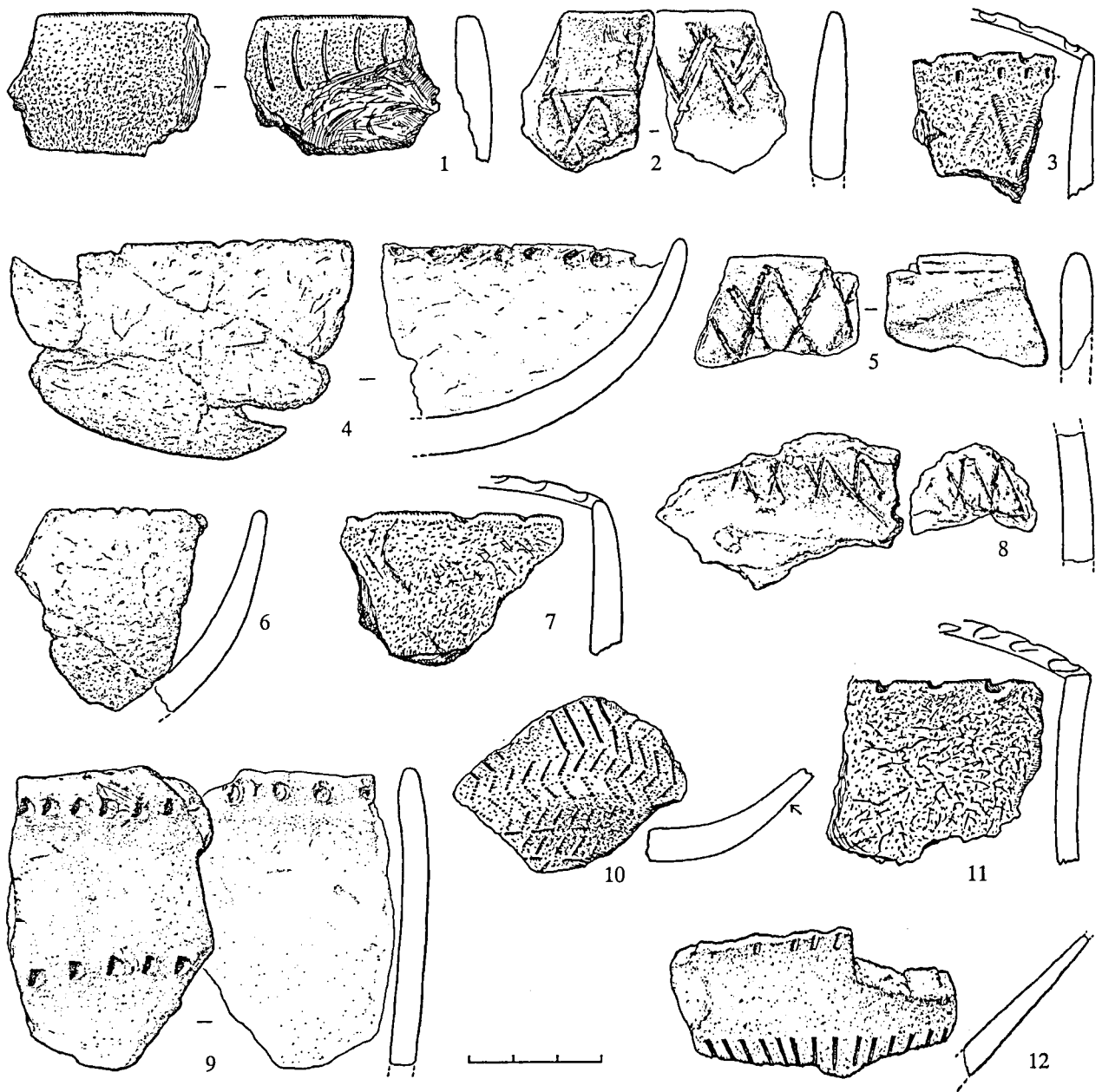
Nors neabejotinai vienalaikių kompleksų Rytų Lietuvoje turime nedaug, pasiremiant kaimyninių regionų medžiaga, šiandien galima išskirti 5 narviškos keramikos stilius. Be abejo, kai kurie stiliai išskirti sąlyginai, ir tik ateities tyrimai parodys jų išskyrimo pagrįstumą.

Ankstyvasis stilius. Šio stiliaus apibūdinimui Rytų Lietuvoje turime nedaug medžiagos, todėl jis išskirtas ganėtinai sąlyginai. Tyrinėjant Kretuono 1-osios gyvenvietės šiaurinį sektorį, kai kuriose vietose buvo rasta narviškos keramikos, kuri pagal savo stratigrafinę padėtį turėjo būti skiriama ankstyviausiems šios gyvenvietės apgyvendinimo laikotarpiams ir savo stilistika skyrėsi nuo gausios vėlesnės medžiagos (2 pav.). Panašios keramikos (kiek apie tai galima spręsti iš publikacijų) rasta Yčos (Loze, 2000) ir Uosos (Zagorskis, 1973) gyvenvietėse Rytų Latvijoje. Šiam stiliui taip pat ga-

lima skirti keramikos kompleksus iš Akalio (Янитс, 1959) ir Zvejsalos (Лозе, 1988) gyvenviečių apatinių horizontų, galbūt jam galima priskirti ir kelis indus iš Žemaitiškės 3-osios gyvenvietės.

Labai fragmentiškai išlikusi ankstyvojo neolito medžiaga iš dalies susimaišiusi su vėlesnių laikotarpių keramika iš Kretuono 1-osios gyvenvietės neleidžia patikimai ir tiksliai jos apibūdinti. Pasiremiant Latvijos paminklų medžiaga preliminariai galima išskirti tokius būdingus stiliaus bruožus:

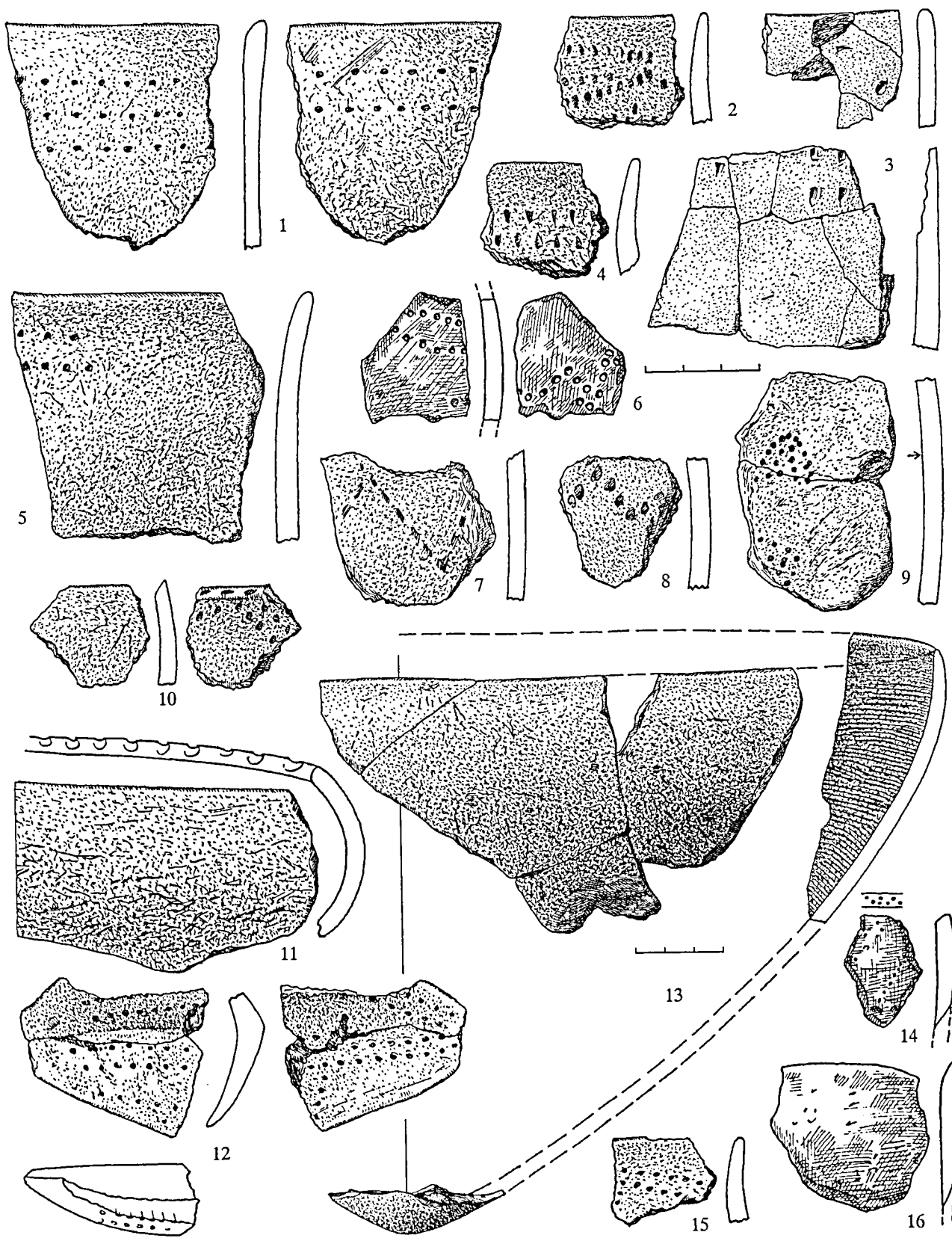
- molio masė liesinta dažniausiai kriauklelių priemaišomis;
- indų tipai – plačiaangiai puodai smailiais ar apvaliais dugnais ir pailgi dubenėliai apvaliais dugnais;
- dominuoja tiesūs, kartais šiek tiek smailėjantys puodų ir dubenėlių pakraštėliai, pasitaiko tiesių pakraštėlių su nusklembta į vidų briauna;

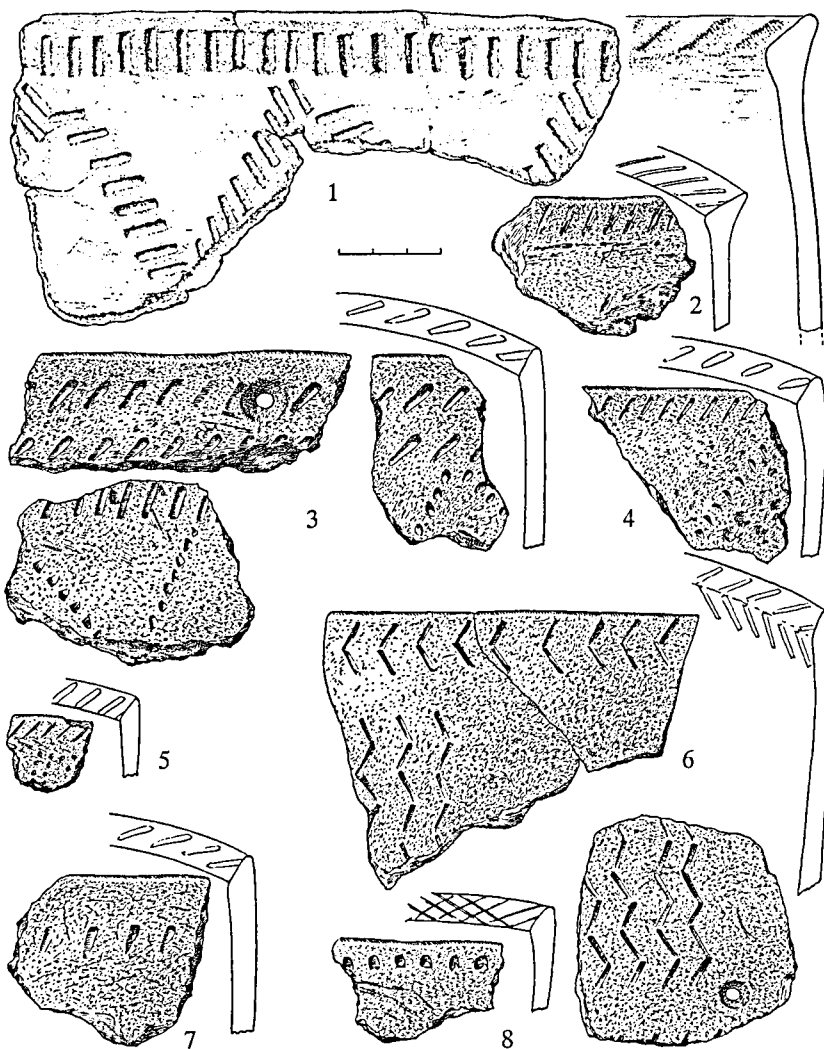
2 pav. Ankstyvojo stiliaus keramika iš Kretuono 1 B (1–9, 11, 12) ir Žemaitišės 3-iosios (10) gyvenviečių. I. Keršulytės pieš.

- daug neornamentuotų indų;
 - ornamentikos elementai įvairūs – ploni pailgi įspaudėliai, smulkios duobutės, šukiniai įspaudai, įbrėžtos linijos. Ryškiai dominuojančio ornamentikos elemento nėra;
 - dominuoja juosiančios ornamentikos kompozicijos sudarytos iš retai išdėstytų cilių. Nenuosekliai komponuojamas šukinis ornamentas, ypač puošiant dubenėlius.
- Pateikti stiliaus bruožai nėra išraiškingi, todėl išskirti šios stiliaus indus iš nestratifikuotų sluoksnių vargu ar įmanoma. Reikia pastebėti, kad šiam stiliui skiriama

keramika gana smarkiai varijuoja. Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje rasta keletas įbrėžimais ornamentuotų puodų, taip pat būdingi gilūs įspaudai puodų ir dubenėlių briaunose (2 pav.). Šie bruožai kitiems šio stiliaus keramikos kompleksams nebūdingi. Latvijos ir Estijos paminkluose kur kas dažniau sutinkamas šukinis ornamentas, dažnai išdėstytas be aiškesnės tvarkos. Keletas tokių šukių rasta Žemaitišės 3-iojoje gyvenvietėje (2:10 pav.). Daugelyje ankstyvojo stiliaus keramikos kompleksų pasitaiko tiesių pakraštėlių su nusklembta į vidų briauna (Гуріна, 1967, pav. 41).

3 pav. Zvidzės stiliaus keramika iš Kretuono 1B gyvenvietės. I. Keršulytės pieš.

4 pav. Klasikinio stiliaus keramika iš Kretuono 1B gyvenvietės. I. Keršulytės pieš.

Tokių indų kartu su ankstyvojo stiliaus keramika rasta ir Rytų Lietuvoje (2:9; 6:4 pav.), tačiau juos sunku atskirti nuo klasikinio stiliaus indų.

Visi ankstyvojo stiliaus keramikos kompleksai rasti žemose vietose įsikūrusiose gyvenvietėse. Latvių mokslininkai ankstyvojo neolito keramiką sieja su radiokarboninėmis datomis iš V tūkst. pr. Kr. pirmosios pusės*, nors iš šios gyvenvietės yra ir senesnių datų. Vėlesnės datos gautos iš Zveisalos ir Žemaitiškės 3-iosios gyvenvietės. Yčas ir Kretuono gyvenvietėse ankstyvojo neolito keramikos kompleksai išskirti remiantis stratigrafijos ir tipologijos duomenimis ir radiokarboninėmis datomis neparemti. Pagal turimus duomenis ankstyvojo stiliaus keramika buvo gaminama nuo VI tūkst. pr. Kr. pabaigos iki

V tūkst. pr. Kr. paskutinio ketvirčio ar net ilgiau.

Zvidzės stiliaus keramika. Lietuvoje šio stiliaus keramikos rasta tik Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje B komplekse, kur ji išskirta į atskirą grupę. Tyrinėjant plotą Nr. XIII stratifikuotame smėlio sluoksnyje buvo rasta daug plonasienės tankios masės šukių, kurių paviršius buvo padengtas tankiu brūkšniavimu. Panašios keramikos rasta ir viršutiniame durpžemio sluoksnyje (3 pav.). Nors iš stratifikuotų sluoksnių medžiagos palyginti nedaug, gana išraiškingi keramikos bruožai leidžia pakankamai patikima išskirti šią keramiką į grupę ir pateikti gana tikslų jos apibūdinimą:

- molio masė tanki, beveik be ertmių, iš pažiūros labai kokybiška. Naudotos kriauklelių arba augalinės priemonės;

- puodų sienelių plonimui naudotos specialios technikos, daug indų su tankiai brūkšniuotomis sienelėmis ypač iš vidinės pusės;

- indų tipai – plačiaangiai plonasieniai puodai smailiais ar apvaliais dugnais ir pailgi dubenėliai apvaliais dugnais;

- pakraštėliai įvairūs tiesūs arba lengvai profiliuoti, dažnai kiek smailėjantys;

- daug neornamentuotų indų;

- ornamentikoje dominuoja badytų duobučių ornamentai, kitų elementų pasitaiko retai;

- ornamento kompozicijos įvairios – juosiančios, geometrinės, dažnai sutinkamos nenuoseklios kompozicijos.

Labai panašios keramikos rasta apatiniuose Zvidzės gyvenvietės horizontuose (Лозе, 1988, c. 48–52), todėl stilius ir pavadintas pagal šią gyvenvietę. I. Lozė šį sluoksnį skiria Narvos kultūrai (siaurąja prasme) kartu su kitais regiono ankstyvojo neolito paminklais, nors ir pažymi ryškius keramikos ornamentikos skirtumus (Лозе, Липіва, 1989, c. 54). Zvidzės gyvenvietėje iš ankstyvojo neolito sluoksnių padaryta serija radiokarboninių datų, pagal kurias keramika datuojama VI tūkst. pr. Kr. pabaiga – V tūkst. pr. pradžia.

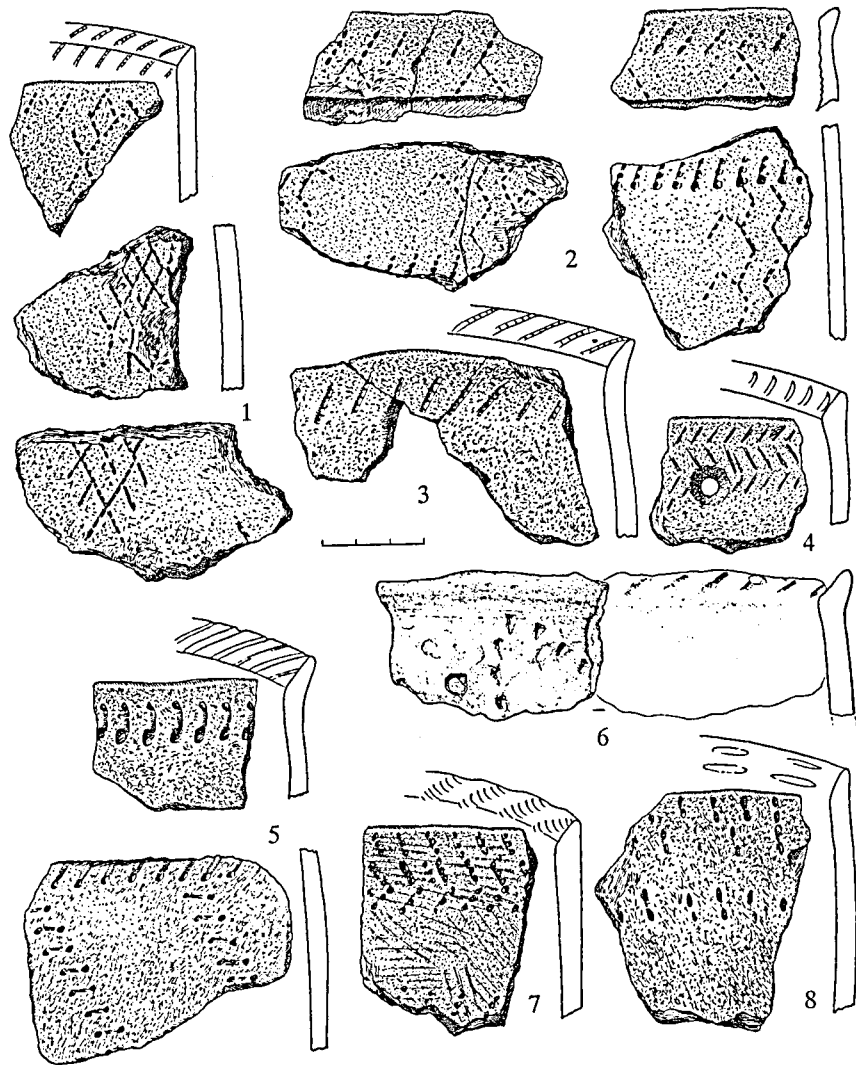
* Čia ir toliau apie datavimą kalbama remiantis absoliutinėmis (kalibruotomis) radiokarboninėmis datomis.

Kretuono 1-osios gyvenvietės kompleksas kol kas nėra datuotas. Turint tik vieno komplekso datų sunku pasakyti, kiek ilgai šio stiliaus keramika buvo gaminama. Galima tik pastebėti, kad kai kuriuose vėlyvojo neolito narviškos keramikos kompleksuose (Šventosios 6-ojoje ir 4-ojoje, Žemaitiškės 1-ojoje gyvenvietėse) sutinkamos Zvidzės stiliui būdingos nenuoseklios duobučių kompozicijos. Turint galvoje didelį laiko tarpą (apie 2,5 tūkst. metų) tarp Zvidzės ir minėtų paminklų, sunku pasakyti, ar iš pažiūros identiškas ornamentikos būdas atsirado iš naujo, ar tai to paties stiliaus tęsa.

Klasikinis stilius. Šiam stiliui skiriami keramikos kompleksai iš daugelio Rytų Lietuvos tyrinėtų paminklų – Žeimenio ežero 1-osios, Jaros 1-osios ir 2-osios, Žemaitiškės 1-osios ir 3-osios, Kretuono ežero 1B, Kretuonių kaimo 1-osios, Pakretuonės 1-osios gyvenviečių. Šio stiliaus keramikos rasta Verbiškių ir Šaltaliūnės gyvenvietėse. Klasikiniam stiliui galima skirti keramikos kompleksus iš Daktariškės ir Šventosios gyvenviečių Vakarų Lietuvoje ir visus narviškos keramikos radinius iš Pietų Lietuvos smėlinių gyvenviečių. Dėl paminklų gausos ir ilgo gyvavimo laikotarpio stilius pavadin-tas klasikiniu.

Vienas pagrindinių šio stiliaus bruožų – nusklembta į vidų puodo pakraštėlio briauna. Kai kada teigiama, kad šis bruožas yra perimtas iš šukinės – duobelinės keramikos, nors nusklembti į vidų pakraštėliai sutinkami ir ankstyvojo neolito paminkluose – Narvos, Keapos (Янитс Л. Ю., 1984, pav. 1:1, 2, 24), Žeimenio ež. 1-ojoje gyvenvietėse, – dar prieš pasirodant Šukinės – duobelinės keramikos kultūrai. Daugelis kitų keramikos bruožų gana smarkiai varijuoja priklausomai nuo komplekso chronologijos ir regiono. Pagrindiniai šio stiliaus bruožai tokie:

- puodų sienelės plonos, tačiau specialių plonimo technikų nepastebėta;
- indų tipai – plačiaangiai plonasieniai puodai smailiais ar apvaliais dugnais. Pailgi dubenėliai neabejotinai naudoti tik pajūrio gyvenvietėse, žemyninėje

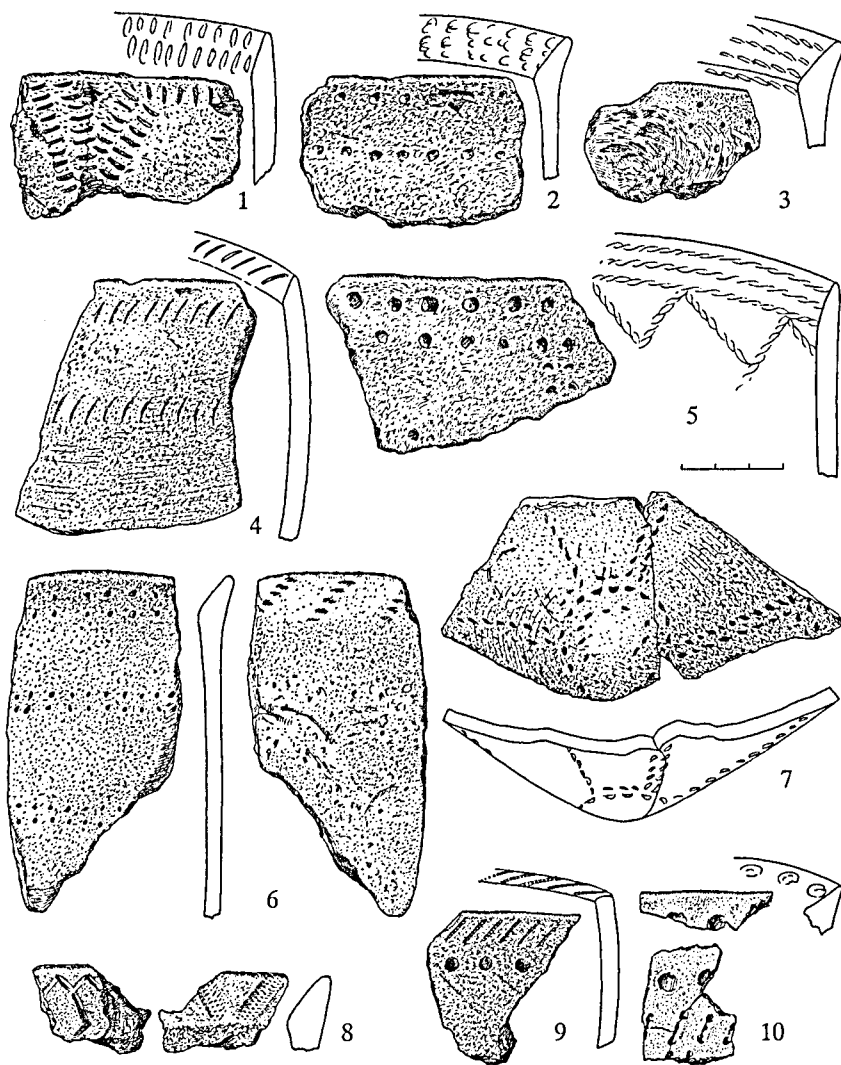

5 pav. Klasikinio stiliaus keramika iš Kretuono 1B gyvenvietės. 1. Keršulytės pieš.

dalyje pailgų dubenėlių rasta tik kompleksuose iš ne vienalaikių gyvenviečių, dėl ko jų priklausomybė gali būti ginčijama;

- pakraštėlių briaunos labai dažnai nusklembtos į vidų, profiliavimas įvairus;
- ornamentuota dauguma indų;
- ornamentikoje dominuoja įvairūs išpaudėliai, dažnai naudoti stulpeliai, apvalios duobutės; šukiniai išpaudai plačiau naudoti tik vėlyvuose etapuose. Briaunos dažnai puoštos apvijiniu ornamentu;
- ornamentikoje naudota daug geometrinių kompozicijų.

Latvijos ir Estijos viduriniojo neolito medžiagoje galima rasti nemažai šiam stiliui būdingos keramikos, kuri dažnai susimaišiusi su Piestinės stiliaus indais. Tiksliau stilistiškai įvertinti dažnai itin gausius viduriniojo neolito sluoksnius remiantis vien publikuota medžiaga vargu ar įmanoma.

6 pav. Klasikinio (1–8) ir Piestinės (9, 10) stilių keramika iš Kretuono 1B (1–3, 9, 10) ir Žemaitišės 3-iosios (4–8) gyvenviečių. 1. Keršulytės pieš.

Kompleksus su klasikinio stiliaus keramika buvo įprasta datuoti viduriniu neolitu. Atsižvelgiant į gyvenviečių tipus, titnago inventorių ir kt., galima teigti, kad šio stiliaus chronologija yra platesnė – yra kompleksų, kurie datotini ir ankstyvuojami, ir vėlyvuojami neolitu. Pats stilius per ilgą savo gyvavimo laikotarpį taip pat kito.

Ankstyviausi paminklai su klasikinio stiliaus keramika yra smėlinės gyvenvietės, kurios laikomos sezoninėmis miškų medžiotojų stovyklavietėmis. Ryškiausias šio tipo paminklas yra Žeimenio ežero 1-oji gyvenvietė (Girininkas, 1997). Palyginti negausus keramikos indų skaičius šioje gyvenvietėje yra lydimas gausaus titnago inventoriaus, kuris pagal tipologines charakteristikas (mikroskeltinė skaldymo technika, mažas strėlių antgalių skaičius ir kt.) datuojamas ankstyvuojamiu neolitu. Ankstyvojo etapo kompleksams nebūdingi dubenėliai, labai retai sutinkamas šukinis

ornamentas. Greičiausiai šiam laikotarpiui reikėtų priskirti Jaros 1-osios (Girininkas, 1977) ir 2-osios (Girininkas, 1978) gyvenviečių, dalį Pakretuonės 1-osios, Šaltaliūnės, taip pat ir Pietų Lietuvos smėlinių gyvenviečių klasikinio stiliaus puodus.

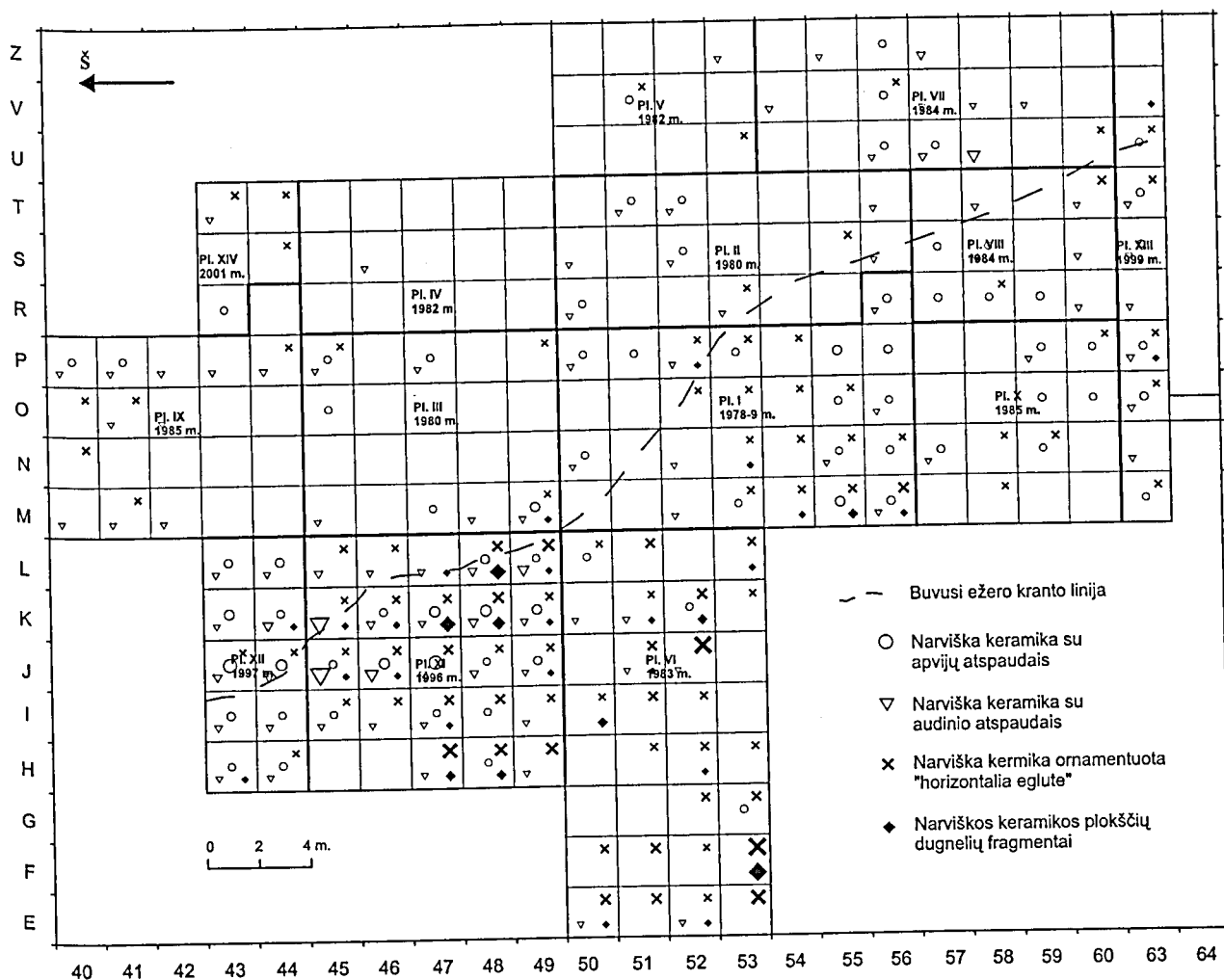
Viduriniajam neolitui skirtini kompleksai rasti durpyniniuose paminkluose Kretuono 1B (4, 5, 6:1–3 pav.) ir Kretuonių 1-ojoje gyvenvietėse. Neaišku, kuriam laikotarpiui skirti klasikinio stiliaus indai iš Žemaitišės 1-osios, 3-iosios (6:4–7 pav.) ir smėlinės Pakretuonės 1-osios gyvenviečių, nes visose jose rasta ir vėlyvojo neolito tekstilinės keramikos. Daug neblogai datuotų šio laikotarpio paminklų žinoma Vakarų Lietuvoje (Daktariškės ir Šventosios gyvenvietės). Atrodo, kad šiame etape pailgi dubenėliai nebuvo naudojami. Išimtį sudaro tik Šventosios gyvenvietės, kuriose šių indų panaudojimas sietinas su pajūrio ūkio specifika. Kretuono 1-ojoje ir Žemaitišės 3-iojoje gyvenvietėse rasti dubenėliai galėjo priklausyti jau anksčiau minėtiems kompleksams su ankstyvojo ir Zvidzės stiliaus keramika.

Klasikinio stiliaus kanonus atitinkantys indai daugeliu atveju rasti kartu su tekstilinio stiliaus keramika ir yra pagrindo manyti,

kad jie priklausė tiems patiems kompleksams. Šiame laikotarpyje sutinkamos sudėtingos šukinio ornamento kompozicijos.

Piestinės stilius. Piestinės stilius, kaip ir ankstyvasis, Rytų Lietuvoje išskiriamas kol kas labai sąlyginai. Šiam stiliui Rytų Lietuvoje priskiriami vos keli indai iš Kretuono 1-osios (6:9, 10 pav.) ir Jaros 2-osios (Girininkas, 1978, pav. 5:6) gyvenviečių. Tai puodai su organinės kilmės priemaišomis, ornamentuoti šukinėmis – duobelinėmis keramikos indams būdinga ornamentika – šukiniais įspaudais, kombinuotais su gilia duobute. Abiem atvejais kartu rasta ir tikros Šukinės – duobelinės keramikos kultūros puodų šukių.

Tokios keramikos gausu Latvijos ir Estijos viduriniojo neolito paminkluose, kur ji interpretuojama labai įvairiai – kartais ji išskiriama į atskirą kultūrinį vienetą (Piestinės tipo keramika), kartais laikoma

7 pav. Keramikos paplitimo analizė Kretuono 1-osios gyvenvietės šiauriniame sektoriuje. *Autoriaus brėž.*

šukine – duobeline. Akalio gyvenvietėje stratigrafiškai išskirtas keramikos su organinės kilmės priemaišomis kompleksas, slūgsantis virš tipiškos šukinės – duobelinės keramikos (Янитс, 1959, c. 127–143). Panaši situacija buvo ir Sarnatės gyvenvietės pastate Nr. 2 (Ванкина, 1970). Abiem atvejais ši keramika priskirta Šukinės – duobelinės keramikos kultūrai.

Turint vos keletą šio stiliaus pavyzdžių Rytų Lietuvoje, tikslesnis stiliaus apibūdinimas kol kas nepateikiamas.

Tekstilinis stilius. Atskiro tekstilinio stiliaus keramikos komplekso iš vienalaikio paminklo Rytų Lietuvoje neturime, tačiau tapatūs puodai, rasti keliose gyvenvietėse, leidžia gana patikimai išskirti juos į atskirą stilių. Pakretuonės 1-ojoje, Kretuono 1-ojoje (8 pav.), Žemaitiškės 1-ojoje ir 3-iojoje (9 pav.) gyvenvietėse rasta daug plonasienės keramikos, su audinio atspaudais paviršiuje. Visose paminėtose gyvenvietėse taip pat rasta šukių su paviršiuje atspausdusiomis vir-

velių apvijomis, atsiradusiomis ploninant sienelės lazdele apvyniota plona virvute. Labai panašios keramikos yra Einių gyvenvietėje Rytų Latvijoje (Loze, 1999). Neturint *švarių* keramikos kompleksų, stiliui skiriami tik tie indai, kurie atitinka paminėtus bruožus:

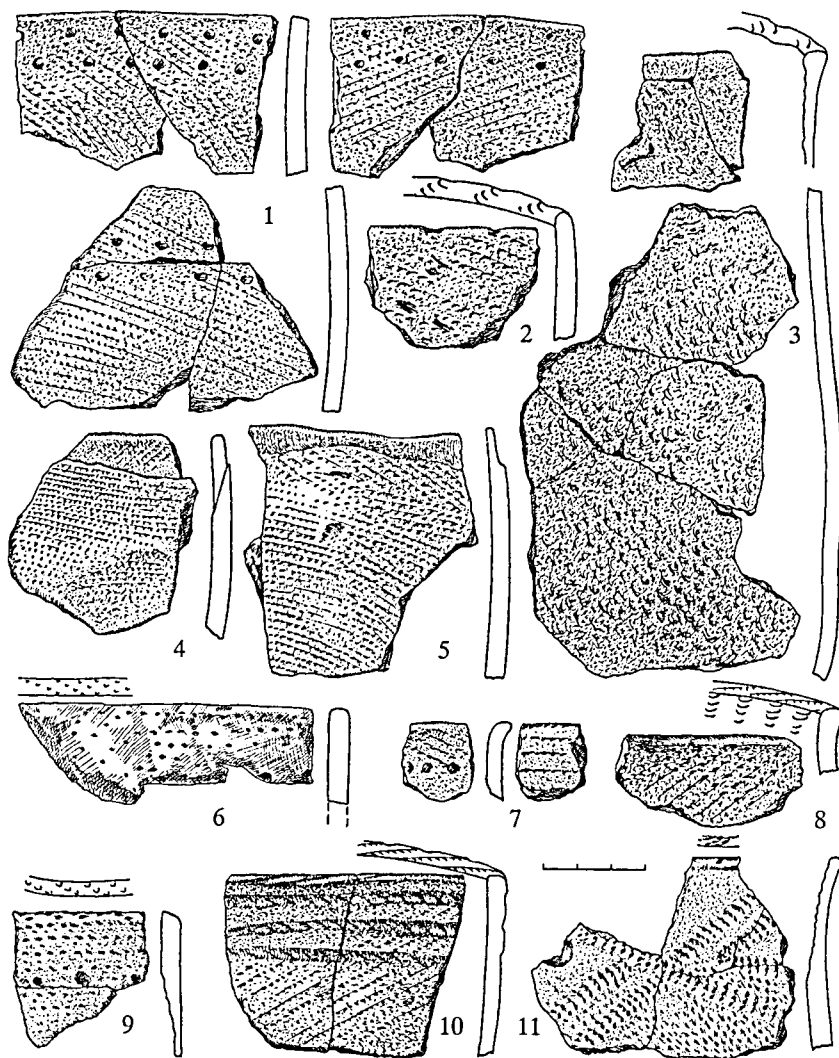
- molio masė dažniausiai tanki, beveik be ertmių, dominuoja augalinės priemaišos;

- puodų sienelės plonos, taikytos sienelių plonimo technikos panaudojant virvute apvyniotą lazdele;

- indų tipai – plačiaangiai plonasieniai puodai smailiais ar apvaliais dugnais. Smulkiųjų indų patikimai priskirti šiam stiliui kol kas negalima;

- pakraštėlių briaunos vienuose kartais nusklembtos į vidų, bet dažniau lygios, profiliavimas įvairus;

- indai su audinio ar apvijų atspaudais paviršiuje papildomai ornamentuojami duobučių eilėmis. Taip pat pasitaiko ilgų apvijinių išpaudų, padarytų ta pačia ploninimui skirta lazdele. Kartais puodo kaklas buvo apjuostas gana stora virve.

8 pav. Tekstilinio stiliaus keramika iš Kretuono 1B gyvenvietės. I. Keršulytės pieš.

Planigrafinė analizė Kretuono 1-osios gyvenvietės šiauriniame sektoriuje (7 pav.) aiškiai rodo, kad audinio ir apvijų atspaudais ornamentuotos keramikos paplitimas nesutampa su vėlyvojo komplekso keramika, kuriai būdingi plokšti dugneliai ir *horizontalia eglute* išdėstyti įspaudėlių ornamentai. Radinių paplitimas leidžia tvirtai teigti, kad nemaža dalis indų su audinio ir apvijų atspaudais buvo smailiadugniai ir chronologiškai ankstyvesni už vėlyvojo stiliaus keramikos grupę. Tekstilinio stiliaus indai skiriasi vienas nuo kito savo molio mase ir pakraštėlių profiliais, todėl yra pagrindo manyti, kad jie – ne visi vieno laikotarpio.

Visais atvejais tekstilinio stiliaus indai rasti kartu su klasikiniiais indais. Žemaitiškės 3-iojoje gyvenvietėje rasta klasikinio stiliaus puodų, kurių briaunos puoštotos virvute ar ilgais apvijiniais įspaudais (6:5, 6 pav.).

Jie greičiausiai yra vienalaikiai su gausia tekstilinio stiliaus keramika. Kretuono 1-ojoje gyvenvietėje tuose pačiuose lizde rasta šukių su audinio atspaudais ir šukių su sudėtingos kompozicijos šukiniu ornamentu (5:2 pav.). Greičiausiai tekstilinio stiliaus indai bent jau pradžioje buvo gaminami kartu su klasikiniiais, todėl šis stilius galėtų būti laikomas klasikinio stiliaus faze.

Datavimui atspirties taškų nedaug. Patikimiausia reikėtų laikyti Einių gyvenvietės radiokarboninę datą (4000 ± 60 , JIE-751)*. Sprendžiant pagal šiai dienai turimus duomenis tekstilinis stilius datuojamas vėlyvuuoju neolitu ir gyvavo iki tol, kol transformavosi į vėlyvąjį stilių. Tekstilinio stiliaus keramikos rasta tik rytinėje Narvos kultūros paplitimo teritorijos dalyje, vakarinėje dalyje tuo tarpu jau buvo išsigalėjusios Virvelinės keramikos kultūros.

Vėlyvasis stilius. Šio stiliaus apibūdinimui yra daugiausiai medžiagos, nes yra ištirta keletas labai ryškių gyvenviečių su vienalaikėmis medžiagomis. Tai Žemaitiškės 2-oji, Kretuono 1C, 1D, 1I kompleksai. Planografiškai aiškiai išsiskyrė vėlyvojo stiliaus keramikos kompleksas Kretuono 1B komplekse. Šio stiliaus indų rasta Žemaitiškės

1-ojoje ir 3-iojoje, Papiškių 4-ojoje gyvenvietėse. Turint pakankamai švairius kompleksus galima ne tik tiksliai apibūdinti stiliaus bruožus, bet ir stebėti stiliaus pokyčius. Pagrindiniai stiliaus bruožai yra tokie:

– molio masėje ankstyvesniuose paminkluose naudotos kriauklelių ir augalinės priemaišos, vėliau – tik augalinės;

– puodai – storasieniai, labai dažnai sienelių paviršiai padengti horizontaliu technologiniu brūkšniavimu;

– indų tipai – plačiaangiai puodai plokščiais dugnais ir apskriti puodeliai plokščiais dugneliais;

– dominuoja tiesūs pakraštėliai, briaunos dažnai keturkampiškos, kartais priplotos arba užapvalintos, nusklembtų į vidų pakraštėlių visiškai nepasitaiko;

– ornamentuota dauguma indų, labai dažnai visas paviršius ir dugnas;

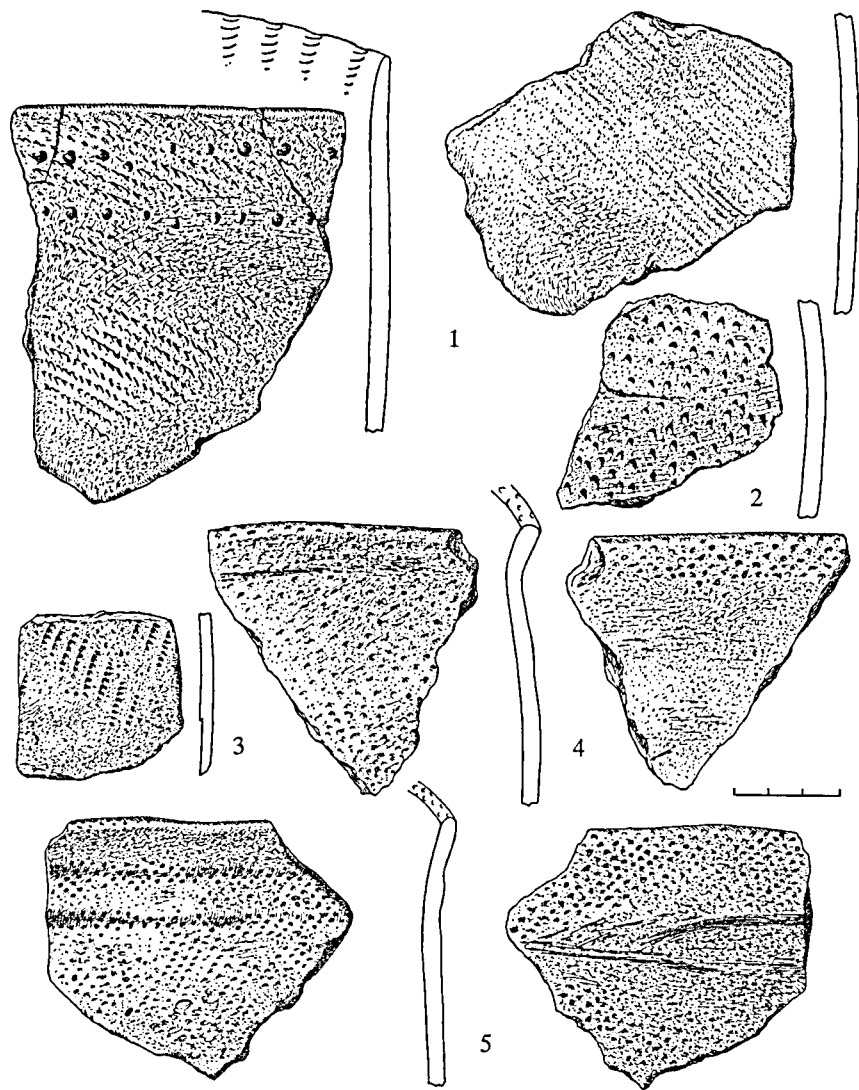
* Čia ir toliau pateikiamos laboratorinės (konvencionalios) datos nuo mūsų dienų.

– ornamentikos elementai įvairūs – dominuoja *grūdo* pavidalo įspaudėliai, kurie dažnai, ypač vėlyvuosiuose paminkluose išdėstomi *horizontalia eglute*. Ankstyvesniuose paminkluose gana gausiai naudoti audinio ir apvijų atspaudai, kurie atlieka grynai ornamentines funkcijas – sienelių ploninimo technika nebetaikoma. Visuose kompleksuose sutinkami iki tol beveik ornamentikoje nenaudoti virvutės įspaudai. Skersiniais virvutės įspaudais puoštos puodų briaunos nepriklausomai, kokie elementai naudoti sienelių puošybai;

– ankstyvesniuose paminkluose dar plačiai naudotos geometrinės kompozicijos, kurios vėliau visiškai pranyksta.

Aiškiausiai šio stiliaus raida pasireiškia Kretuono apyežerių medžiagoje. Ankstyviausiu šio stiliaus paminklu reikėtų laikyti Žemaitiškės 2-ąją gyvenvietę. Šiame komplekse visi puodai – storasieniai, plokščiais dugneliais, molio masei liesinti dažnai naudotos kriauklelės. Ornamentikoje dažnai naudoti pailgi įspaudėliai, tačiau gausu ir kitų elementų – šukinių ornamentų, apvijų ir audinio atspaudų, kurie greičiausiai paveldėti iš tekstilinio stiliaus. Šioje gyvenvietėje dar plačiai naudotos geometrinės kompozicijos. Komplexas datuojamas III-II tūkst. pr. Kr. riba (3570 ± 120 , Vs-311).

Kiek vėlesnis yra Kretuono 1D kompleksas. Šiame komplekse ryškiai dominuoja *grūdo* pavidalo įspaudai, kitų elementų ryškiai sumažėja. Beveik išnyksta geometrinės kompozicijos. Komplexo radiokarboninė data panaši, kaip ir iš Žemaitiškės 2-osios gyvenvietės – 3560 ± 80 , Ki 9466. Dar vėlyvesniais laikomi Kretuono 1C ir 1I keramikos kompleksai. Puodų morfologija ir ornamentika išlieka beveik tapati kaip ir D komplekse, tačiau visiškai nebenaudojamos kriauklelių priemaišos molio masėje. Abiem kompleksams gautos labai vėlyvos radiokarboninės datos (3340 ± 80 , Ki 9468 I kompleksui ir 3340 ± 60 , S-P 3211 C kompleksui), pagal kurias šios gyvenvietės datuojamos II tūkst. pr. Kr. antruoju ketvirčiu.

9 pav. Tekstilinio stiliaus keramika iš Žemaitiškės 3-iosios gyvenvietės. I. Keršulytės pieš.

Planografiškai ryškiai atsiskyrė Kretuono 1-osios gyvenvietės vėlyvojo stiliaus kompleksas (7 pav.). Šio stiliaus keramika identifikuota pagal plokščius dugnelius ir *horizontalia eglute* ornamentuotus indus, buvo paplitusi smėlėtame ežero atabrade, panašiai kaip ir C komplekso keramika. Šioje teritorijoje ankstesnių laikotarpių keramikos beveik nebuvo. Ornamentikoje dominuoja pailgi įspaudėliai, nemažai ir virvučių ornamentų, tuo tarpų kitų elementų beveik nepasitaikė (10 pav.). Vėlyvajam stiliui būdingų indų rasta ir Žemaitiškės 1-ojoje ir 3-iojoje gyvenvietėse.

Papiškių 4-ojoje gyvenvietėje rasta plokščiadugnių puodų ir virvutės įspaudais papuoštos keramikos. Radiokarboninė data gauta iš anglies (3685 ± 75 , T-10602) yra gana patikimai susijusi su keramikos radiniais ir atitinka tipologinį datavimą. Vėlyvojo stiliaus keramikos yra Abuoros ir Lagazos gyvenvietėse Rytų

1 lentelė. Narviškos keramikos kompleksų stilistinis įvertinimas

	Ankstyvasis	Zvidzės	Klasikinis	Tekstilinis	Piestinės	Vėlyvasis *
Kretuono 1B	+	+	+	+	+	+
Kretuono 1C						+
Kretuono 1D						+
Kretuono 1I						+
Kretuonių 1			+			
Žemaitiškė 1			+	+		+
Žemaitiškė 2						+
Žemaitiškė 3	+?		+	+		+
Žeimenio ež. 1			+			
Pakretuonės 1			+	+		
Jara 1			+			
Jara 2			+		+	
Papiškės 4						+

Latvijoje (Лозе, 1979). Šių gyvenviečių radiokarboninis datavimas panašus, kaip ir Rytų Lietuvoje.

Visa šiuo metu žinoma narviška keramika iš Rytų Lietuvos be didesnių išlygų gali būti priskirta kuriam nors vienam iš išskirtų stilių, tačiau reikia pripažinti, kad stilistiškai grynų kompleksų, ypač iš ankstyvesnių laikotarpių, šiai dienai turime nedaug (žr. 1 lent.).

APIBENDRINIMAS

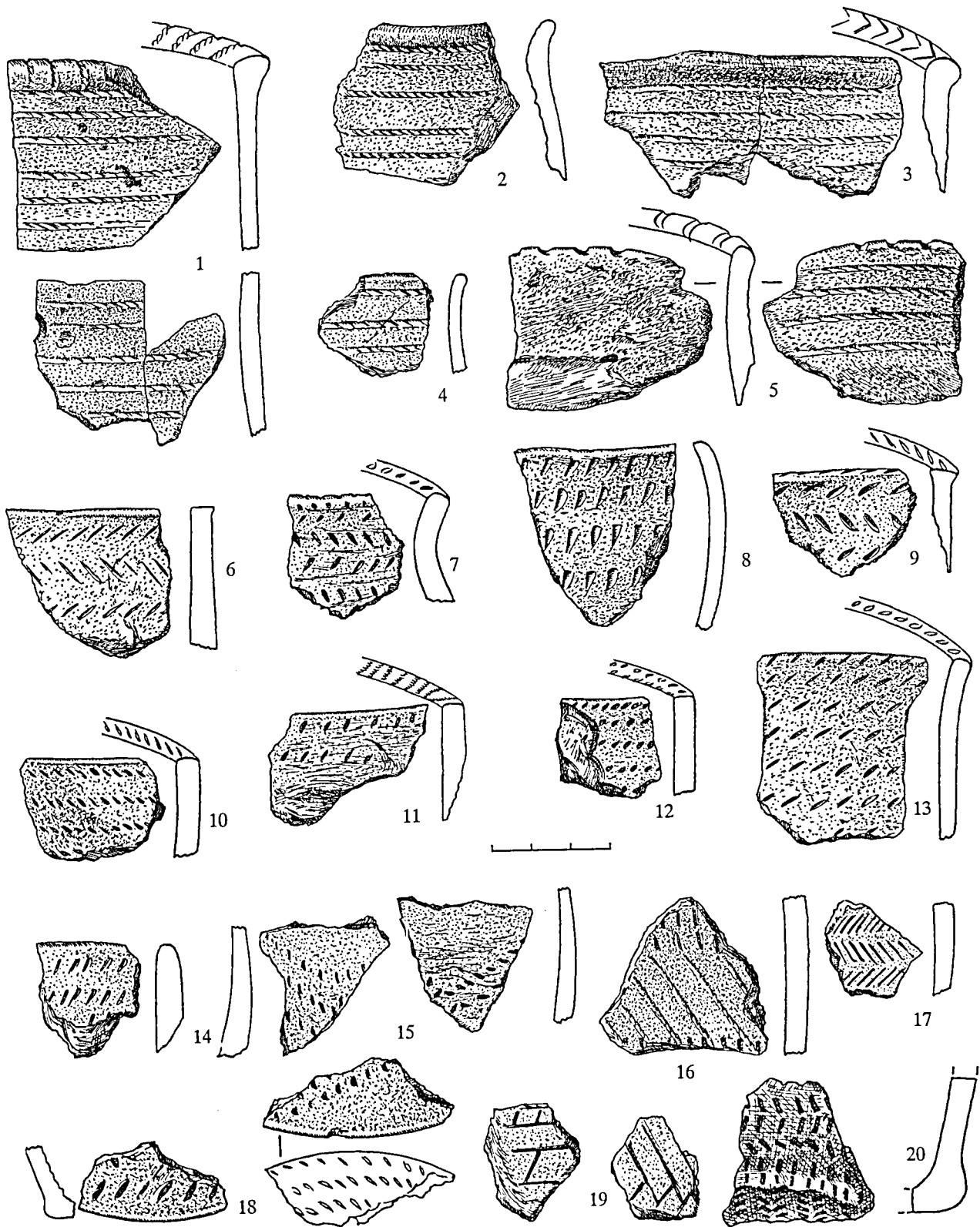
Galima konstatuoti, kad ankstyvajame neolite nepriklausomai susiformavo keli keramikos stiliai – ankstyvasis, Zvidzės ir klasikinis. Gretimose teritorijose galima išskirti ir daugiau panašių grupių – Pietų Lietuvoje susiformavo vadinamoji Dubičių tipo keramika, Dauguvos aukštupyje rasti saviti keramikos kompleksai, išskirti į Sertėjos kultūrą (Микляев, Мазуркевич, Зайцева, 1994). Skirtingų keramikos stilių formavimąsi greičiausiai lėmė įvairūs veiksniai. Ankstyvajame neolite atsiradus keramikai jos gamybos tradicijos nebuvo nusistovėjusios, todėl atskiros bendruomenės gamino indus pagal savo išmanymą. Skirtingi keramikos stiliai galėjo formuotis kultūriškai skirtingose vėlyvojo mezolito bendruomenėse. Šiai hipotezei patvirtinti kol kas labai trūksta platesnių vėlyvojo mezolito gyvenviečių tyrinėjimų.

Kompleksai su ankstyvojo stiliaus keramika išskirti stratifikuotose durpyninėse gyvenvietėse. Visais atvejais keramikos radinių rasta nedaug, jie ganėtinai įvairūs. Kartu randama kaulo – rago dirbinių, tačiau beveik nieko negalima pasakyti apie titnaginį inventorių. Susidaro įspūdis, kad ankstyvojo stiliaus keramiką gaminusios bendruomenės žemose vietose įsirengdavo sezonines vasarines stovyklavietes žvejybai, kuriose likdavo palyginti ribotas kiekis buitinių atliekų.

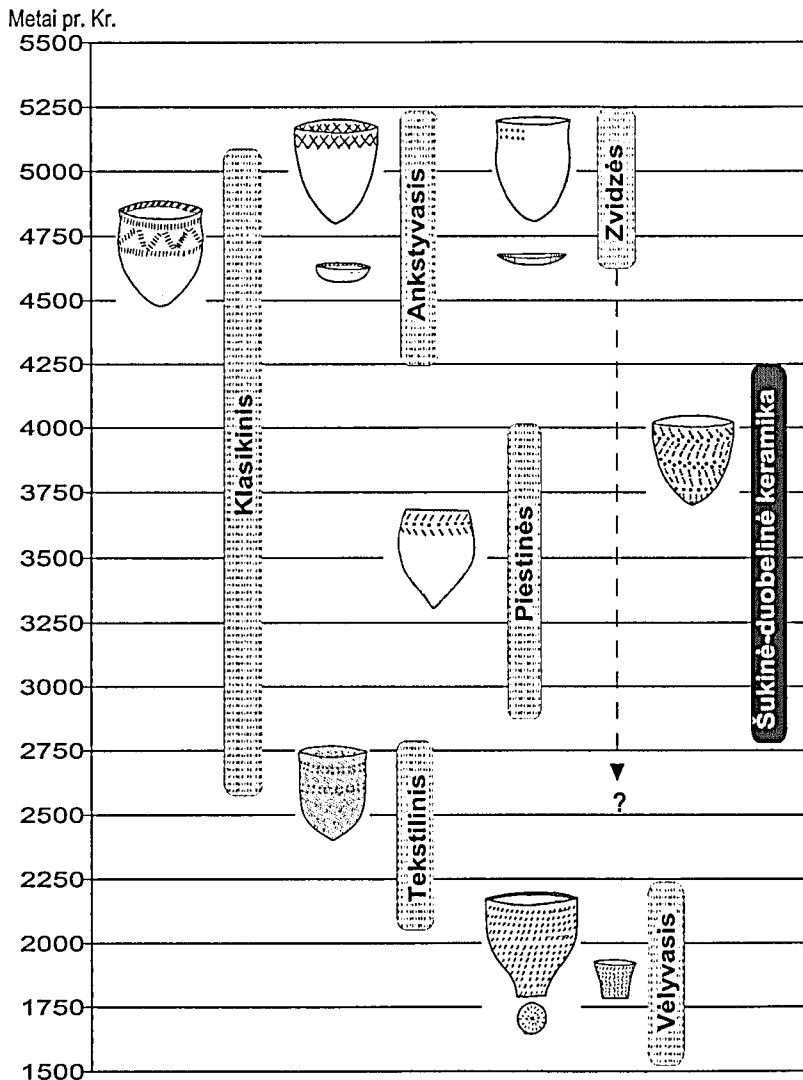
Abu Zvidzės stiliaus keramikos kompleksai gana gausūs, todėl galima spėti, kad tai ilgalaikių žvejų gyvenviečių palikimas. Abiejuose kompleksuose kartu su keramika gausiai rasta kaulo-rago dirbinių, tačiau titnago radinių ankstyvojo stiliaus, kompleksuose beveik nėra. Ankstyvojo neolito klasikinio keramikos stiliaus kompleksai rasti smėlinėse gyvenvietėse palydimi gausaus titnago inventoriaus, kuris beveik tapatus Rytų Lietuvos vėlyvojo mezolito paminklų medžiagai. Šiame laikotarpyje bendruomenės, gaminusios klasikinio stiliaus, indus tebesilaikė sezoninio miškų medžiotojų gyvenimo būdo.

Viduriniajame neolite ir Rytų ir Vakarų Lietuvoje išlieka kiek pakitęs klasikinis keramikos stilius, tuo tarpu Latvijoje šukinės – duobelinės keramikos įtakoje formuojasi Piestinės stilius. Šio laikotarpio dauguma keramikos kompleksų yra gausūs, kas rodo kad dominuojančiomis tapo ilgalaikės žvejų gyvenvietės prie didelių vandens telkinių. Negausūs šukinės – duobelinės keramikos ir Piestinės stiliaus radiniai Rytų Lietuvoje laikytini sezoninių stovyklaviečių palikimu. Vėlyvajame neolite Rytų Lietuvoje klasikinis stilius transformavosi į tekstilinį. Tekstilinio stiliaus kompleksai taip pat žinomi Rytų Latvijoje ir Estijoje tuo tarpu Vakarų Lietuvoje tekstilinis stilius nesusiformavo. Gyvenvietės su tekstilinio stiliaus keramika panašios į viduriniojo neolito, tik šiame laikotarpyje atsiranda charakteringi vėlyvojo neolito titnago dirbiniai – plokščiai retušuoti strėlių antgaliai, peiliai ir pan.

Vėlyvojo neolito antroje pusėje Rytų Lietuvoje susiformavo vėlyvasis keramikos stilius, kuris paveldėjo kai kuriuos būdingus tekstilinio stiliaus bruožus. Šiam stiliui susiformuoti neabejotinos įtakos turėjo kaimyninės žemdirbystės ir gyvulininkystės besiverčiančios bendruomenės. Visos žinomos gyvenvietės su vėlyvojo stiliaus keramika buvo ilgalaikės, apie ką liudija

10 pav. Vėlyvojo stiliaus keramika iš Kretuono 1B gyvenvietės. I. Keršulytės pieš.

11 pav. Narviškos keramikos stilistinių fazių schema. *Autoriaus brėž.*

pastatų liekanos ir gausiai susikaupusios buitinės atliekos. Ūkio pagrindą tebesudarė žvejyba, tačiau dėl kontaktų su kaimyninėmis kultūromis buvo pradėti auginti ir naminiai gyvuliai. Šio laikotarpio Narvos kultūros gyvenvietės galima įvertinti kaip klestinčias – gyvenvietėse randama daug papuošalų, meno dirbinių, taip pat daug importinių daiktų. Vėlyvojo stiliaus keramika buvo gaminama iki pat Narvos kultūros gyvavimo pabaigos.

Kaip matome iš narviškos keramikos stilių chronologinės schemos (11 pav.), stiliaus kategoriją ne visuomet galima vertinti kaip atskirą narviškos keramikos chronologinį etapą. Galima gana tvirtai teigti, kad atskiri keramikos stiliai koegzistavo skirtingose gyvenvietėse bemaž tuo pačiu metu. Tai galėtų būti pakankamas pagrindas išskirti mažas kultūras. Antra vertus, neretai vienoje gyvenvietėje randama skirtingi

giems stiliams būdingos keramikos, kuri galėjo būti pagaminta tos pačios bendruomenės. Taip pat rasime ištįdų su kelių keramikos stilių elementais. Visa tai rodo, kad paminklus su narviška keramika skaidyti į smulkias kultūreles nėra prasmės, nes tai sukeltų daugybę problemų, susijusių su kultūrų identifikavimu, dar labiau supainiotų ir taip jau komplikuotus keramikos tyrinėjimus.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Boas F., 1955 – Primitive Art. New York, 1955.

Butrimas A., 1982 – Akmens amžius Žemaičių aukštumoje. Daktariškės neolito gyvenvietė. Katalogas. Vilnius, 1982.

Girininkas A., 1977 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (1. Jaros I neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė) // MADA. Vilnius, 1977. T. 4(61), p. 77–91.

Girininkas A., 1978 – Šiaurės rytų Lietuvos akmens amžiaus paminklai (2. Jaros II vidurinio neolito (III tūkstantmetis prieš m. e.) gyvenvietė) // MADA. Vilnius, 1978. T. 3(64), p. 63–73.

Girininkas A., 1990 – Kretuonas. Vidurinis ir vėlyvasis neolitas // LA. Vilnius, 1990, T. 7.

Girininkas A., 1997 – Žeimenio ežero 1-oji gyvenvietė // Kultūros paminklai. 1997. T. 4, p. 16–35.

Iršėnas M., Butrimas A., 2000 – Daktariškės 5-osios gyvenvietės keramikos su organinės kilmės priemaišomis ornamentika // LA. Vilnius, 2000. T. 19, p. 125–138.

Loze I., 1999 – The Eišu Late Neolithic Settlement (Lubāna Lake Wetland) // Гістарычна археалагічны зборнік. 1999, № 14, c. 125–134.

Loze I., 2000 – The Early Neolithic at the Iča Settlement Site (Lake Lubāna Depression) // LA. Vilnius, 2000. T. 19, p. 203–220.

Rimantienė R., 1979 – Šventoji. Narvos kultūros gyvenvietės. Vilnius, 1979.

Rimantienė R., 1996a – Šventosios 4-oji radimvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 5–79

Rimantienė R., 1996b – Šventosios 6-oji gyvenvietė // LA. Vilnius, 1996. T. 14, p. 83–173.

Zagorskis F., 1973 – Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā // Latvijas PSR ZA Vēstis. 1973, Nr. 4(309), p. 56–69.

Ванкина Л. В., 1970 – Торфяниковая стоянка Сарнате. Рига, 1970.

Гурина Н. Н., 1967 – Из истории древних племен западных областей СССР // МИА. Ленинград, 1967, № 144.

Лозе И. А., 1979 – Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. Рига, 1979.

Лозе И. А., 1988 – Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. Рига, 1988.

Лозе И. А., Лийва А. А., 1989 – Хронология раннего неолита Восточной Прибалтики (по материалам

поселений) // Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas vēstis. No. 2(499), p. 50–67.

Микляев А. М., Мазуркевич А. Н., Зайцева Г. И., 1994 – О керамике неолита – раннего металла в Двинско–Ловатском междуречье // Gyvenviečių ir keramikos raida baltų žemėse. Vilnius, 1994, p. 89–103.

Янитс Л. Ю., 1959 – Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги. Таллин, 1959.

Янитс Л. Ю., 1984 – Ранненеолитические культурные группы в Эстонии // Новое в археологии СССР и Финляндии. Ленинград, 1984, с. 16–21.

STYLES OF NARVA POTTERY IN EAST LITHUANIA

Džiugas Brazaitis

Summary

In the course of investigation of Narva culture settlements in East Lithuania, a lot of ceramic finds accumulated. Settlements of this culture in the neighboring regions also contained numerous ceramic finds. Various scientific publications paid much heed to description of Narva pottery, however, to date we do not have any clear generalized picture covering variations and development of Narva pottery during the whole long period of existence of this culture, as well as its area. The problem lies not only in the abundant, diverse and not infrequently intermixed material from different periods, but also in the very notion of an archaeological culture differently conceived by various investigators.

In this article the author does his best to evaluate the complexes of Narva pottery in East Lithuania by introducing a new category – styles of pottery – not yet applied at researches into Narva pottery. Any style of pottery is a repeated set of technological, morphological and ornamental traits found in ceramic vessels. Any ceramic complexes of one style are mutually related from the chronological and geographical standpoint. The period of existence of one style is called a stylistic phase. There are some main principles used to single out a style, such as definition of most specific traits in ceramic complexes and detection of their repetition in single monuments. Each style is given a name related as much as possible to other so far used terms, reference monuments or chronology.

Introduction of pottery styles and their application has obvious advantages in comparison with currently usable categories. First of all, ceramic finds falling within scope of one style are separated from all other components of settlements fixed archaeologically, therefore, researches into pottery are not transferred to a level of

archaeological culture. The style of pottery, like an architectural style, is not a close category, since we may observe its change over time and space, merge of several styles etc. The investigator may freely manipulate styles singling out new ones or merging some of them without destruction of well-established cultural schemes.

This study sticks to the Lithuanian conception of Narva culture. Therein the Narva culture is depicted as a circle of cultures, analogous to those of the Comb-Pit Ware culture or the Dnepr–Donetsk culture. It is a culture of fishermen and hunters with forms of hunting-gathering economy prevailing up to the Bronze Age. The Narva-type pottery differs remarkably from that of adjacent cultures by its clay mass (reduced by organic temper) and ornamentation.

The main principle for singling out a style is definition of the most specific traits of pottery in single complexes and comparison of these complexes. When a similar set of traits occur in several complexes, it may be maintained that the complexes are alike stylistically.

Presently in East Lithuania 13 complexes of pottery are singled out and only few of them may be considered to be contemporaneous. Basing on the material from adjacent regions, today we may speak about 5 styles of Narva-type pottery, namely, early (Fig. 2), Zvidze-type (Fig. 3), classical (Fig. 4, 5, 6:1–8), Piestic-type (Fig. 6:9, 10) and late (Fig. 10). All currently known Narva-type pottery from East Lithuania may be attributed, without any greater reservations, to one of the styles mentioned above. However, it is only fair to acknowledge that today we have not many stylistically pure complexes, in particular from earlier periods (see Table 1).

It may be stated that in the Early Neolithic several styles of pottery developed independently, such as early,

Zvidze-type and classical. In neighboring territories more similar groups may be discerned. Seemingly various factors accounted for formation of different styles of pottery. In the Early Neolithic, traditions of pottery making were not yet well established, therefore, individual communities used their own know-how. Different styles of pottery might have developed in culturally differing communities of the Late Mesolithic. To confirm this hypothesis, larger researches into Late Mesolithic settlements should be carried out.

Complexes with pottery of early style were singled out in stratified peatbog settlements. In all cases ceramic finds are not numerous, but rather diverse. Those communities, which made pottery of early style, used to build seasonal summer campsites in lowlands for fishing. Complexes of Zvidze-type pottery are rather abundant, presumably coming from fishermen's long time settlements. Complexes with pottery of classical style from the Early Neolithic found in sandy settlements are accompanied by abundant flint goods, almost identical to the material from Late Mesolithic monuments in East Lithuania. In this period, communities of classical style vessels led on a seasonal life of forest hunters, as before.

In the Middle Neolithic in both East and West Lithuania, the classic style of pottery remained, save some changes, whereas in Latvia, under influence of Comb-Pit Ware, the Piestinė-type style was developing. Most complexes of pottery from that period have plenty of finds to show that long time settlements of fishermen prevailed at big water bodies. Not numerous finds of Comb-Pit Ware, as well as of Piestinė-style in East Lithuania should be regarded as heritage from seasonal campsites. In the Late Neolithic of East Lithuania the classical style transformed into the textile style. Complexes of textile style are known in East Lithuania and Estonia, meanwhile in West Lithuania no textile style developed. Settlements with pottery of textile style resemble those of Middle Neolithic, except for flint artefacts, such as flat-retouched arrow points, knives etc., which mark the Late Neolithic.

In the second half of the Late Neolithic in East Lithuania, late-styled pottery developed inheriting some specific traits of textile style. Adjacent communities, which engaged in agriculture and cattle breeding, doubtless had influence on this process. All known settlements with pottery of late style were long time settlements, as witnessed by remains of built structures and great accumulations of household refuse. The economy was based as before on fishing, nevertheless, in consequence of con-

tacts with adjacent cultures, breeding of domestic animals was undertaken. Settlements of Narva-type culture of that period may be evaluated as prospering, since many ornaments, artwork, as well as many imported things occur there. Pottery of late style was in production until the very end of the Narva-type culture.

As seen from the chronological scheme on styles of Narva pottery (Fig. 11), not each category of style may be regarded as an individual chronological stage. One can maintain rather firmly that individual styles of pottery coexisted in different settlements at almost same time. This fact might serve a sufficient basis for singling out distinct small cultures. On the other hand, not infrequently pottery, found in one settlement and most likely made by same community, is different-styled. We can also find vessels containing elements of several ceramic styles. All that speaks of futility to divide monuments with Narva pottery into separate small-scale cultures, since such division might give birth to many problems related to identification of cultures and might complicate researches of pottery, complex as they are.

LIST OF ILLUSTRATIONS

Fig. 1. Distribution of Narva pottery complexes from the settlement Kretuonas 1 within area under investigation.

Fig. 2. Pottery of early style from the settlements Kretuonas 1 B (1-9, 11, 12) and Žemaitiškė 3 (10).

Fig. 3. Pottery of Zvidze-style from the settlement Kretuonas 1B.

Fig. 4. Pottery of classical style from the settlement of Kretuonas 1B.

Fig. 5. Pottery of classic style from the settlement Kretuonas 1B.

Fig. 6. Pottery of classic style (1-8) and Piestinė style (9,10) from the settlements of Kretuonas 1B (1-3, 9, 10) and Žemaitiškė 3 (4-8).

Fig. 7. Analysis of distribution of pottery within the northern sector of the settlement Kretuonas 1.

Fig. 8. Pottery of textile style from the settlement of Kretuonas 1B.

Fig. 9. Pottery of textile style from the settlement of Žemaitiškė 3.

Fig. 10. Pottery of late style from the settlement Kretuonas 1B.

Fig. 11. Scheme of stylistic phases of Narva pottery.

СТИЛИ НАРВСКОЙ КЕРАМИКИ В ВОСТОЧНОЙ ЛИТВЕ

Джюгас Бразайтис

Резюме

Исследуя поселения нарвской культуры в Восточной Литве, скопился огромный массив керамических находок. В соседних регионах также исследовались поселения этой культуры с обильными керамическими находками. Описаниям нарвской керамики отведено немало места в различных научных публикациях, однако до сих пор нет обобщающей картины, охватывающей вариации нарвской керамики, ее развитие в течении длительного времени существования этой культуры и ареал распространения. Проблема заключается не только в обильном, разнообразном, часто перемешанном материале из разных периодов, но и в различном толковании исследователями понятия археологической культуры.

В данной статье предпринята попытка оценки комплекса нарвской керамики в Восточной Литве с введением новой категории – стиль керамики, до сих пор не применяемой в исследованиях нарвской керамики. Стиль керамики – это набор повторяющихся черт технологии, морфологии и орнамента керамических сосудов. Комплексы керамики одного стиля связаны между собой в хронологическом и географическом отношении. Период существования одного стиля назван стилистической фазой. Основные принципы выделения стиля: определение наиболее характерных черт комплексов керамики и их повторение в нескольких отдельных памятниках. Если набор характерных черт встречается в нескольких комплексах, можно говорить о стилистическом подобии комплекса. Каждому стилю присваивается название, стараясь, чтобы оно было как можно более связано с употребляемыми терминами, эталонными памятниками или хронологией.

Введение и применение понятия стиля керамики, по сравнению с до сих пор применявшимися категориями, имеет явное преимущество. Во-первых, стиль охватывает только керамические находки, обособленные от других компонентов поселения, зафиксированных археологически, поэтому исследования керамики не переходят на уровень археологической культуры. Стиль керамики, подобно как и архитектурный стиль, не является замкнутой категорией, можно наблюдать изменения стиля в пространстве и времени, смешение стилей и т.п. Исследователь имеет возможность свободно манипулировать стилями, выделяя новые или объединяя несколько стилей, при этом не разрушая установившихся культурных схем.

В данной работе придерживаемся концепции нарвской культуры, сформировавшейся в Литве. Нарвская культура воспринимается как группа родственных культур, аналогичная с культурной

общинностью гребенчато-ямочной керамики. Это культура рыболовов и охотников, в которой формы присваивающего хозяйства преобладали вплоть до бронзового века. Нарвская керамика ярко отличается от соседних культур глиняной массой (обезжириванной органическими примесями) и орнаментикой.

В настоящее время в Восточной Литве выделено 13 керамических комплексов, из них только несколько можно считать близкими по времени. Опираясь на материал соседних регионов, сегодня можно выделить 5 стилей нарвской керамики: ранний (рис. 2), Звидзе (рис. 3), классический (рис. 4, 5, 6:1–8), Пестине (рис. 6:9, 10), текстильный (рис. 8, 9) и поздний (рис. 10). Вся в настоящее время известная нарвская керамика из Восточной Литвы, без особых исключений, может быть причислена к одному из выделенных стилей, однако следует признать, что на сегодняшний день имеем мало стилистически однородных комплексов, особенно из раннего периода (см. 1 табл.).

Можно констатировать, что в раннем неолите самостоятельно сформировались несколько стилей: ранний, Звидзе и классический. На соседних территориях подобных групп можно выделить больше. Формирование различных стилей керамики, вероятно, обусловили разные факторы. С появлением керамики в раннем неолите еще не установились традиции ее изготовления, поэтому отдельные общины лепили посуду по-своему. Различные стили керамики могли формироваться в общинах позднего мезолита, отличавшихся в культурном отношении. Для подтверждения этой гипотезы не хватает более широких исследований поселений позднего мезолита.

Комплексы с керамикой раннего стиля выделены в стратифицированных торфяниковых поселениях. Во всех случаях керамических находок обнаружено мало, они довольно разнообразны, так как общины, изготавливавшие керамику раннего стиля, устраивали в низинах сезонные летние стоянки для рыболовства. Комплексы керамики стиля Звидзе довольно обильны, поэтому можно предположить, что это наследие долговременных поселений рыболовов. Ранние неолитические комплексы керамики классического стиля, обнаруженные в песочных поселениях, сопровождаются обильным кремневым инвентарем, почти тождественным с материалом памятников позднего неолита в Восточной Литве. В этот период общины, изготавливавшие сосуды классического стиля, все еще придерживались образа жизни сезонных лесных охотников.

В среднем неолите в Восточной и Западной Литве сохраняется несколько измененный классический стиль керамики, между тем в Латвии под влиянием гребенчато-ямочной керамики формируется стиль Пестине. Большинство комплексов керамики этого периода отличаются обильностью. Это свидетельствует о том, что стали преобладать долговременные поселения рыболовов, расположенные около крупных водоемов. Малочисленные находки гребенчато-ямочной керамики и керамики стиля Пестине в Восточной Литве следует отнести к наследию сезонных стоянок. В позднем неолите в Восточной Литве классический стиль переходит в текстильный стиль. Комплексы текстильного стиля известны в Восточной Латвии и Эстонии, между тем в Западной Литве текстильный стиль не сформировался. Поселения с керамикой текстильного стиля похожи на поселения среднего неолита, однако в этом периоде появляются кремневые изделия, характерные для позднего неолита: наконечники стрел, ножи с плоской ретушью и т. п.

Во второй половине позднего неолита в Восточной Литве сформировался поздний стиль керамики, унаследовавший некоторые черты, характерные для текстильного стиля. Не вызывает сомнения то, что на формирование этого стиля оказали влияние соседние общины, занимавшиеся земледелием и скотоводством. Все известные поселения с керамикой позднего стиля существовали долгое время. Об этом свидетельствуют остатки строений и скопления бытовых отходов. Основой хозяйства оставалось рыболовство, однако в результате контактов с соседними культурами началось разведение домашних животных. Поселения нарвской культуры данного периода можно назвать процветающими: в поселениях обнаружено много украшений, произведений искусства, а также много импортных изделий. Керамика позднего стиля производилась до конца существования нарвской культуры.

Как показывает хронологическая схема стилей нарвской керамики (рис. 11), категорию стиля не всегда следует воспринимать как отдельный

хронологический этап нарвской керамики. Достаточно уверенно можно утверждать, что отдельные стили керамики сосуществовали в различных поселениях почти одновременно. Это может быть достаточным основанием для выделения отдельных малых культур. С другой стороны, в одном и том же поселении довольно часто можно обнаружить керамику, характерную для разных стилей, которую могла изготовить та же община. Также можно найти сосуды с элементами нескольких стилей керамики. Все это показывает, что нет смысла памятники с нарвской керамикой разделять на отдельные мелкие культуры, так как могут возникнуть проблемы, связанные с идентификацией культур, а это еще больше запутает и без того сложные исследования керамики.

СПИСОК ИЛЛЮСТРАЦИЙ

Рис. 1. Распространение комплекса нарвской керамики на исследованной площади поселения Крятуонас 1.

Рис. 2. Керамика раннего стиля из поселений Крятуонас 1В (1–9, 11, 12) и Жемайтишкес 3 (10).

Рис. 3. Керамика стиля Звидзе из поселения Крятуонас 1В.

Рис. 4. Керамика классического стиля из поселения Крятуонас 1В.

Рис. 5. Керамика классического стиля из поселения Крятуонас 1В.

Рис. 6. Керамика классического стиля (1–8) и стиля Пестине (9, 10) из поселений Крятуонас 1В (1–3, 9, 10) и Жемайтишкес 3 (4–8).

Рис. 7. Анализ распространения керамики в северном секторе поселения Крятуонас 1 В.

Рис. 8. Керамика текстильного стиля из поселения Крятуонас 1В.

Рис. 9. Керамика текстильного стиля из поселения Жемайтишкес 3.

Рис. 10. Керамика позднего стиля из поселения Крятуонас 1В.

Рис. 11. Схема стилистических фаз нарвской керамики.